

TELHİSU KİTABİ'L-MAKÛLÂT KATEGORİLER KİTABI'NIN ORTA ŞERHİ

Çeviren: Dr. Salih YALIN**

Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla

Allah'ın salâtı efendimiz Muhammed'e ve onun ailesine olsun ve onu tam bir şekilde güvende kılsın.

Büyük fakih, hünerli âlim Ebu'l-Velid İbn Rüşd (Allah ondan razı olsun) dedi ki: Bu kitabın (sözün/kavl) gayesi, onun diğer kitaplarında da yapmış olduğumuz gibi, Aristo'nun mantık disipliniyle (sanat) ilgili kitaplarının içerdiği anlamları açıklamak (telhis) ve gücümüz ölçüsünde onları ortaya koyup incelemektir. Onun bu disiplinle ilgili kitaplarından ilki olan Kategoriler kitabıyla başlayacağız.

Bu kitabın genel olarak üç bölüme ayrıldığını söyleriz.

BİRİNCİ BÖLÜM: Aristo'nun bu kitapta söylemek istediği şeye giriş konumundadır. Şöyle ki, bu bölüm onun bu kitapta söylemek istediği konulmuş ilkeler ve tanımlar konumunda olan durumları içerir.

İKİNCİ BÖLÜM: O burada tek tek on kategoriden söz eder ve onlardan her birini kendine özgü tanımıyla tanımlayıp, onları en bilinen türlerine böler ve onların en bilinen özelliklerini verir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: O burada kategoriler olarak, kategorilerin hepsine veya çoğuna ilişkin genel ekleri ve ortak ilineklere tanıtır.

BİRİNCİ BÖLÜM

Bu bölümde beş fasıl (alt bölüm) vardır.

İlkinde, sözcüklerle gösterilmeleri bakımından var olanların halleri hakkında bilgi verir.

İkincisinde, bu disiplinle incelenen şeyler olması yönüyle töz (cevher) ve ilineğin (araz) ne olduğu hakkında, yani tümel ve bireysel (şahsi, tikel) töz, tümel ve bireysel ilinek hakkında bilgi verir.

Üçüncüsünde, bir yüklem bir konuya tözünü tanıtacak bir biçimde yüklendiği ve bu yükleme de onun tözünü tanıtan başka bir yüklem yüklendiğinde, bu son yüklem bu ilk konunun tözünü de tanıtacağını bildirir.

* İbn Rüşd (m. 1126-1198)

** Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, yalin@erciyes.edu.tr

Dördüncüsünde, hangi cinslerin bölen ayrımlarla ortak olabileceği, hangilerinin ortak olamayacağı hakkında bilgi verir.

Beşincisinde, örnekler aracılığıyla tekil (müfred) varlıkların on kategoriye bölünmesine değinir ve olumluluk ve olumsuzluğun tekil sözcüklerle gösterilen tekil varlıklara ilişmediği, ancak bileşik sözcüklerle gösterilmeleri bakımından bileşik varlıklara iliştiğini belirtir.

Birinci Fasil

İsimleri ortak olan yani eş adlı nesneler, isimden başka genel ve ortak hiçbir şeyleri olmayan nesnelerdir. Onlardan her birinin bu ortak ismin gösterdiği kadarıyla tözünü tanıtan tanımı, diğerinin tanımından farklı ve tanımladığı şeye özgüdür. Bunun bir örneği, resmedilmiş insan ve düşünen (nâtık) insan için söylenen canlı (hayvan) ismidir. Çünkü bu ikisinin tanımları birbirinden ayrı olup, her ikisi için de kullandığımız canlı isminden başka onların genel ve ortak hiçbir şeyleri yoktur.

İsimleri eşanlamlı (mütevâtî) olan nesnelere gelince; bunların da aynen bir ve ortak isimleri vardır ve bu ismin gösterdiği oranda onların tözünü veren tanım da aynen birdir. Bunun bir örneği, insan ve ata yüklenen canlı ismidir. Çünkü canlı ismi her ikisini de kapsar ve onlarla ilgili tek bir töze delalet eder ki; bu da, canlının tanımı olan "beslenen ve duyarlı cisim" sözümüzdür.

İsimleri türemiş olan nesnelere gelince; onlar kendilerinde var olan bir anlamın ismiyle isimlendirilen, fakat anlamın yanı sıra anlamın konusunu da kapsamlarından dolayı isimleri bu anlamın isminden çekim bakımından farklı olan şeylerdir. Yiğitlik isminden yiğidi ve fesahat isminden fasihi türetmek gibi.

Sözcüklerle gösterilen anlamlardan bir kısmı, "insan" ve "at" gibi tekil sözcüklerle gösterilen tekil anlamlardır. Bunlardan bir kısmı da "insan canlıdır" ve "at koşar" sözümüzdeki gibi bileşik sözcüklerle gösterilen bileşik anlamlardır.

İkinci Fasil

(Aristoteles) dedi ki: Var olanlardan bir kısmı bir konuya yüklenir ve bir konuda bulunmaz. Yani, onların bir kısmı yüklendikleri tüm şeylerin tözünü ve özünü (mahiyetini) tanıtır ve konunun tözü dışında hiçbir şeyi tanıtmaz. İşte bu, "canlı" ve "insan" gibi genel tözdür. Çünkü bu ikisi bir şeye yüklendiğinde bu şeyin tözünü ve zatı dışında bir şeyi değil, zatını tanıtır.

Var olanlardan bir kısmı da bir konuda bulunur yani konunun bir parçası olmaz. Onun, konu olmaksızın var olması mümkün değildir ve kesinlikle ma-

hiyet yoluyla bir konuya yüklenmez. Bu da, kendisine işaret edilen (müşarûn ileyh-somut, belirli) cisimde var olan "işaret edilen şu siyahlık" ve "işaret edilen şu beyazlık" örneklerinde olduğu gibi bireysel ilinektir. Çünkü her renk, bir cisimde bulunur.

Var olanlardan bir kısmı da, hem bir konuya yüklenir hem de bir konuda bulunur. Yani iki şeye yüklenir ve o iki şeyden birinin mahiyetini tanıtır; fakat mahiyetini tanıttığı tözün bir parçası olması ve mahiyetini tanıtmadığı tözün bir parçası olmayıp, varlığı konuyla olması yönünden de diğerinin mahiyetini tanıtmaz. Bu, genel ilinektir; tıpkı bilgiyi nefse ve yazı yazmaya yüklem yapmamız gibi. Çünkü yazı yazmanın bir bilgi olduğunu ve bilginin de nefiste olduğunu söyleriz. Bilgiyi yazı yazmaya yüklem yaptığımızda, yazı yazmanın tözünü tanıtır. Çünkü bilgi, "yazı yazma nedir?" sorusunun cevabında söylenmeye uygun olacak bir biçimde yazmanın cinsidir. Bilgi nefse yüklem yapıp "nefs bilicidir" denildiğinde, nefsin zatının dışında bir şey tanıtılmış olur.

Var olanlardan bir kısmı da, tözünü tanıtacak bir yüklemeyle bir konuya asla yüklenmez ve bir konuda da bulunmaz, yani bir konuya onun tözü dışında bir şeyini tanıtacak biçimde yüklenmez. İşte bu tıpkı Zeyd ve Amr gibi, kendisine işaret edilen bireysel tözdür. Zira bireysel töz ne konunun tözünü tanıtan, ne de onu tanıtmayan bir biçimde hiçbir şeye doğal akışa göre yüklenmez.

Kısaca ister genel ister bireysel olsun töz, asla bir konuda bulunmayan şeydir. Kısaca ister genel ister bireysel olsun ilinek, bir konuda bulunan şeydir. Kısaca ister töz ister ilinek olsun genel (tümel), bir konu hakkında söylenen (bir konuya yüklem yapılan) şeydir. Kısaca ister töz ister ilinek olsun birey (şahıs), bir konu hakkında söylenmeyen (bir konuya yüklem yapılmayan) şeydir. Sonra tümelinin bir konu hakkında söylenmesi ve bireysel olanının bir konu hakkında söylenmemesi itibariyle tümel töz, bireysel tözden ayrılır. Tümelinin bir konu hakkında söylenmesi, bireysel olanının ise bir konu hakkında söylenmemesi itibariyle de bireysel ilinek, tümel ilinekten ayrılır.

Üçüncü Fası

(Aristoteles) dedi ki: Bir şey tözünü tanıtacak bir şekilde bir konuya yüklendiği, sonra bu yükleme de onun tözünü tanıtan başka bir yüklem yüklendiği zaman, sonraki yüklem de ilk yüklem tanıtacağı bu konunun tözünü tanıtır. Örneğin, "insan" Zeyd'e ve Amr'a yüklendiğinde ikisinin tözünü de tanıtır. İnsana kendi tözünü tanıtan sözgelimi "canlı" gibi ikinci bir yüklem yüklendiğinde, zorunlu olarak bu ikinci yüklem insanın tanıttığı Amr ve Zeyd'in tözünü de tanıtmaları gerekir.

Dördüncü Fası

(Aristoteles) dedi ki: Birbirleri altında sıralanmış olmayan yani, birbirlerinin altına girmeyen farklı cinslerin ayrımları tür bakımından farklıdır. Mesela hayvanların yürüyen, uçan ve yüzen diye kendisiyle bölümlendiği ayrımlar, bilginin bölümlendiği ayrımlardan başkadır. Çünkü hayvan töz cinsinin, bilgi ise nitelik cinsinin altına girer. Nitelik ve töz birbirinin altına girmeyen iki üst cinstir. Birbirlerinin altına giren cinslere gelince, bazen onların ayrımlarının tek türden olduğunu düşünmeye bir engel yoktur. Mesela hayvan su ve kara hayvanı olarak bölümlere ayrılır. "Beslenen" de bu ikisine bölümlenir¹ ve hayvan beslenenin altında yer alır. Bunun sebebi şudur: Üst cinsin kendisiyle bölündüğü ayrımların bu üst cinsin altında yer alan cinslere yüklenmesi gerekir. Çünkü üst cins, altına giren bu cinslerden her birine yüklenir. Üst cinsin bölündüğü bu ayrımlar, onun altındaki cinslerin oluşturucu ögesi olmadığı zaman, bu cinsler de bu üst cinsin ayrıldığı gibi ayrımlara bölünür. Çünkü onlar yüklendikleri ve oluşturucu konumunda olmadıkları zaman, bölücü olurlar.

Beşinci Fası

(Aristoteles) dedi ki: Tekil anlamları gösteren tekil sözcükler zorunlu olarak şu on şeyden birini: ya tözü, ya niceliği, ya niteliği, ya bağıntıyı, ya yeri, ya zamanı, ya durumu, ya sahip olmayı, ya etkiyi, ya da edilgiyi gösterir.

Örnekleme yoluyla söylenecek olursa töz, insan ve at gibidir. Nicelik, iki dirsek boyu (arşın) ve üç dirsek boyu sözün gibidir. Nitelik, beyaz ve yazıcı sözün gibidir. Bağıntı, kat ve yarım gibidir. Yer, sözgelimi "Zeyd evdedir" sözün gibidir. Zaman, sözgelimi "geçen yıl ve dün" sözün gibidir. Durum, yaslanan ve oturan gibidir. Sahip olma, ayakkabılı ve silahlı olma sözün gibidir. Etki, yakıyor ve kesiyor sözün gibidir. Edilgi, yanıyor ve kesiliyor sözün gibidir.

Bu on kategoriden her biri tekil olarak ele alındığında, olumlama (icab/ tasdik) ya da olumsuzlama (selb/inkar) ile gösterilmez. Bunlar birbiriyle birleştirildiğinde, "bu bir niceliktir, bu bir nicelik değildir" sözlerimizde olduğu gibi olumlu ve olumsuz ortaya çıkar. Olumlu ve olumsuz ortaya çıktığında da doğruluk ve yanlışlık onlara girer. Çünkü tekil anlamlara, tek başına alınan "insan" ve "beyaz" sözümüzde olduğu gibi doğruluk ve yanlışlık girmez. Ancak, bu sözcükler birleştirildiğinde ve "insan beyazdır" denildiğinde bu sözün bazen doğru, bazen yanlış olması mümkün olur. Birleşim olduğunda bu iki durumun hepsi yani, olumlama ve olumsuzlama, doğruluk ve yanlışlık ortaya çıkar.

1 Ç. N. Suda ve karada beslenen gibi.

İKİNCİ BÖLÜM

Bu bölüm altı kısma ayrılır.

Birinci kısımda töz kategorisinden,

İkincisinde nicelik kategorisinden,

Üçüncüsünde bağıntı kategorisinden,

Dördüncüsünde nitelik kategorisinden,

Beşincisinde etki ve edilgi kategorilerinden,

Altıncısında durum, zaman, yer ve sahip olma kategorilerinden söz eder.

BİRİNCİ KISIM

TÖZ

Bu kısımda on dört fasıl vardır.

Birincisinde, tözlerin ilk ve ikinci tözler olmak üzere iki çeşit olduğunu bildirir ve her biri hakkında bilgi verir.

İkincisinde, ikinci tözlerin ne olduğunu bildirir.

Üçüncüsünde, bir konu hakkında söylenen şeyler olarak ikinci tözlere özgü özelliğin, isimlerinin ve tanımlarının konularına yüklenmesi olduğunu; bir konuda bulunduğu söylenen şeylerde yani ilineklerde ise böyle bir durumun var olmadığını bildirir.

Dördüncüsünde, ilk tözlerin dışındaki her şeyin varlığında ilk tözlere ihtiyaç duyduğunu bildirir.

Beşincisinde, ikinci tözlerden olan türün töz olmaya cinsten daha uygun olduğu, töz bireyleri demek olan ilk tözlerin de töz olmaya türden daha uygun olduğu, buradaki yani bireyin töz ismine türden ve türün de cinsten daha uygun olmasındaki nedenin benzer olduğunu bildirir.

Altıncısında, aynı mertebede olan ikinci tözlerin töz olmaya birbirinden daha uygun olmadıklarını ve bu durumun ilk tözler için de geçerli olduğunu bildirir.

Yedincisinde, bu kategoride var olan türlerin ve cinslerin hangi yönden ikinci tözler -ki bu tözler herhangi bir konuda bulunan yüklemeler yani ilinekler değil, bir konuya yüklem yapılmış şeylerdir- olarak adlandırılmayı hak ettiklerini ve bireylerin hangi yönden ilk tözler olarak adlandırılmayı hak ettiklerini bildirir.

Sekizincisinde, genel anlamda ister bireysel, ister tümel olsun tözü tanımlar ve ikinci tözlerle ilinekler arasındaki ayırt edici özellikleri ortaya koyar.

Dokuzuncusunda, ikinci tözleri ilineklere ayıran bu özelliklere ayrımların da katıldığını bildirir.

Onuncusunda, tüm ikinci tözlerin ve ayrımların isimleri eş anlamlı şeylerden olduklarını bildirir.

On birincisinde, ikinci tözlerin birincilere karıştığı ve bunların aynı türden oldukları izlenimini uyandıran kuşkuyu giderir.

On ikincisinde, bu kategorinin özelliklerinden birinin zıddının olmaması olduğunu ve bunun tözün dışındaki diğer kategorilerin de bazen ona katıldığı bir özellik olduğunu bildirir.

On üçüncüsünde, bu kategorinin özelliklerinden birisinin de, diğer kategoriler kabul ederken onun daha azı ve daha çoğu kabul etmemesi olduğunu bildirir.

On dördüncüsünde, töz kategorisinin en başta gelen özelliğinin zıtları kabul etmesi olduğunu bildirir ve buna ilişkin kanıtlamalar getirip, bu konuya ilişkin bir şüpheyi giderir.

Birinci Fasl

Töz

(Aristoteles) dedi ki: Tözler, ilk tözler ve ikinci tözler olmak üzere iki çeşittir. İlk olarak nitelenen, gerçeklik ve öncelikle töz olduğu söylenen töz, daha önce tanımı geçen, yani "kendisine işaret edilen şu insan" ve "işaret edilen şu at" örneklerindeki gibi herhangi bir konu hakkında söylenmeyen ve herhangi bir konuda da bulunmayan bireysel tözdür.

İkinci Fasl

İkinci olarak nitelenen tözlere gelince, bunlar parçanın bütünde varlığına benzer bir şekilde içlerinde bireylerin var olduğu türler ve de bu türlerin cinsleridir. Sözgelimi "kendisine işaret edilen Zeyd" türü olan insan içerisinde, insan da cinsi olan "canlı" içerisinde yer alır. "Kendisine işaret edilen Zeyd" ilk töz, ona yüklenen "insan" ve "canlı" yüklemlerinin her ikisi de ikinci tözlerdir.

Üçüncü Fasl

Bir konu hakkında söylenen şeylerin yani ikinci tözlerin, zorunlu olarak isim ve tanımlarının bu konuya yüklenmesi gerektiği bu kitabın girişinde söylenenlerden anlaşılmaktadır. Sözgelimi insan ismi kendisine işaret edilen Zeyd

hakkında doğru olduğu gibi, tanımı da onun hakkında doğru olur. Nitekim Zeyd'in bir insan olduğunu ve Zeyd'in (insanın tanımı olan) düşünen bir canlı olduğunu söyleriz. Bir konuda var olduğu söylenen şeylere yani ilineklere gelince;² çoğunlukla onların isimleri ve tanımları kendisine işaret edilen bir konuya yüklenmez. Sözgelimi beyazlık gibi; çünkü beyazlık cisme yüklenmez ki, "cisim beyazlıktır" densin. Aynı şekilde onun tanımı da cisme yüklenmez ki, "cisim görüşü ayıran (dağıtan/genişleten) bir renktir" densin. Bazı konularda tanımın dışında ismin yüklenmesi söz konusu olabilir. Örneğin, Arapçada "Hükümdar damgalı dirhem" sözümüz gibi. Çünkü damganın tanımı dirheme yüklem yapılmaz. Türemiş isimlerle gösterildiklerinde ise, onların isimleri ve tanımları konu hakkında doğru olur. Fakat bu tanım, tıpkı tözlerin tanımlarının tözlere yüklendiği şekilde tözünü tanıttacak bir biçimde konuya yüklenmez. Örneğin beyaz, bir konuda yani cisimde var olur ve cisim bazen onunla nitelenir, o cisme yüklem yapılır ve "cisim beyazdır" denir. Beyazın tanımı ise, tözünü tanıttıcı olması yönüyle kesinlikle cisme yüklem yapılmaz.

Çoğunlukla "Zeyd beyazdır" sözümüzde olduğu gibi ilineğin ismi de tanımı da konuya verilmez. Beyaz sözümüzle Zeyd'de var olan niteliği gösterdiğimizde -ki, bu çoğunlukla kullanılan bir göstermedir- beyaz, Zeyd'in ne ismi, ne de tanımıdır. Onu tanıtmak yönünden niteliğin konusunu türemiş bir isimle göstermek istediğimiz zaman, o bazen konuya isim olur ve o zaman yüklem konunun ismini verdiğini söyleriz. Tanıma gelince, hiçbir durumda bu mümkün değildir. Çünkü beyazlığın tanımının Zeyd'in tanımı olması mümkün değildir. Bu bölümün yorumunun gerçek anlamı budur ve Ebu Nasır (Farabi)'ın yorumculardan aktardığını düşündüğüm zannı gibi değildir.

Dördüncü Fasil

Bireyler olan ilk tözlerin dışındaki her şey, ya bir konu hakkında söylenen ya da bir konuda var olduğu söylenen şeylerden olur. Bu ikisinin konuya ihtiyaç

- 2 Bu noktadan başlayıp bu faslın sonuna kadar gerek M. Bouyges tarafından yayınlanan, gerekse M. Kasım tarafından başlanıp C. E. Butterworth ve A. Abdulmecid Heridi tarafından tahkiki tamamlanıp yayınlanan eserde ifadeler bu şekilde geçmektedir. Bk. İbn Rüşd, *Telhîsu Kitabi'l-Makûlât*, nşr. Mourice Bouyges, Beyrut 1983, s. 19-20; İbn Rüşd, *Telhîsu Kitabi'l-Makûlât*, tah. Mahmud M. Kasım, Kahire 1980, s. 87-88. Eseri İngilizceye çeviren C. E. Butterworth, daha önce hazırladığını ifade ettiği yukarıda da zikredilen Arapça baskısından farklı olarak, bu noktadan paragrafın sonuna kadarki ifadelerin farklı bir varyant olarak okunması gerektiğini düşündüğünü ifade etmiş ve bu paragrafa dipnotta yer vermiştir. İkinci paragraf ise, işaretlenen yerin devamı olarak metinde yer almıştır. Geniş bilgi için bk. *Averroes' Middle Commentaries on Aristotle's Categories and De Interpretatione*, translated by Charles E. Butterworth, New Jersey 1983, s. 35-36. Eserin Cerar Cihami tarafından yapılan neşrinde de, bu noktadan itibaren ikinci paragraftaki bilgilere yer verilmiş, bu noktanın devamındaki paragrafa metin dışında dipnot olarak yer verilmiştir. Bk. İbn Rüşd, *Kitabu Katigoriyas*, Nassu Telhisi Mantık-ı Aristo içerisinde, tah. Cerar Cihami, Beyrut 1992, c. I, s. 18, levazım bölümü s. 4-5.

“nâтік-düşünen”, beyazlığın cisimde bulunduğu biçimde insanda var olmadığı için, insanda bulunmadan insana yüklenir. Bundan dolayı tıpkı ikinci tözlerde görüldüğü gibi, bazen ayrımın da isminin ve tanımının konuya yüklenmesinin doğru olduğu görülür. Zira “düşünen” ve onun fikir ve düşünceyle algılanan tanımını mahiyet yoluyla insana yüklenir. Bir kimse: “Beyazlığın cisimde var oluşu örneğinde tıpkı ilineklerin bir konuda bulunan varlıklar olması gibi, düşünmenin insanda var oluşu örneğinde düşünme ve genel olarak bütün ayrımlar bu konunun ayrımları olan şeyler olarak bir konuda bulunan varlıklardır” diyerek bizi yanıltamaz. Çünkü düşünme bir konuda yani insanda ancak onun bir parçası olarak bulunur. Beyazlık ile cisimdeki durum ise böyle değildir. Bundan dolayı ilineklerin tanımındaki “onlar bir konuda bulunduğu söylenen şeylerdir” sözümüzden onların konuda konunun bir parçası olarak bulunduklarını değil, onlar olmadan da konunun var olduğunu anlamak gerekir.

Onuncu Fasil

İkinci tözlerden ve ayrımlardan yüklenen şeylerin hepsinin ancak isimleri eş anlamlı olan şeylerin yüklenme biçimiyle yüklenir olması ikinci tözlere ve ayrımlara özgü şeylerdendir. Demek oluyor ki, bu yüklenen şeylerden her biri ya bireylere, ya da türler yüklenir. Çünkü ilk tözler kesinlikle hiçbir şeye yüklenmez. Tür, insanın Zeyd’e yüklem yapılışı gibi bireye yüklenir. Cinsler ise, türler ve bireylere yüklenir. O halde ilk tözlere türlerinin ve cinslerinin isimleri yüklendiği gibi, tanımlarının da yüklenmesi gerekir. İlk tözlerin türlerinde bu durum açıktır, cinslerindeki durum ise daha önce değinilmiş şeylerdendir. Demek oluyor ki, cins tür hakkında, tür de birey olan ilk töz hakkında söylenmektedir. Bir konu hakkında söylenmiş yüklem hakkında söylenen her şeyin, bu ilk konu hakkında da söylenmiş olduğu ifade edilmiştir ve cinsin, tür ve bireyle birlikteki durumu budur. Aynı şekilde, isimleri yüklendiği gibi ayrımların tanımları da bireylere ve türler yüklenir. Bu böyle olduğu ve isimleri eş anlamlı olan şeylerin isim ve tanımlarının ortak ve her yönüyle bir olduğu söylendiği zaman; yüklendikleri şeylerin tümüne yüklenmelerinin, (isimleri türemiş olan şeylerin yüklem oluşu tarzında değil,³) isimleri eş anlamlı olan şeylerin yüklem oluşu tarzında olmasının, ayrımlara ve bu kategorideki nesnelere özgü özelliklerden birisi olması gerekir.

On Birinci Fasil

Her tözün ancak kendisine işaret edilen tözü yani, bireyi gösterdiği düşünülür. İlk tözlerde bu durum açıktır, onlar ancak kendilerine işaret edilen

3 Bk. Bouyges Neşri, s. 29, Cihami Neşri, s. 22.

bireyleri gösterirler. Çünkü isimlerinden onlar hakkında çıkarılan şey sayı bakımından tek bir şeydir. İkinci tözlere gelince, onları gösteren isimlerin bireylerin isimleriyle benzerliklerinden veya birey isimlerinin yerine kullanılmalarından dolayı, kendilerine işaret edilen bir şeyi gösterdikleri sanılır. Oysa durum böyle olmayıp, tam tersine onlar ancak rastgele herhangi bir işaret edileni gösterir. Çünkü bu ismin konusu, şekliyle ilk tözü gösteren isim gibi bizzat tek bir şey değildir. Şöyle ki, Zeyd ve Amr yalnızca kendisine işaret edilen şeyi gösterir. İnsan ve hayvan, kısaca tür ve cins ise, pek çok şeyi gösterir. Bununla birlikte onlar, beyazın beyazla nitelenmiş şeyden ayırt edilmesi konumunda sadece belirti olan bir ayırt etmeyle değil, fakat bir şeyi tözü bakımından ayırt etme biçiminde birçok şeyi başkalarından ayırt eder. Tür ve cins bir şeyi tözü bakımından kendi dışındaki şeylerden ayırmak için konulmuştur. Ancak, cins türden daha kapsamlıdır. Şöyle ki, insanın cinsi olduğundan dolayı canlı ismi insan isminin gösterdiği şeyi de kapsamaktadır.

On İkinci Fası

Zıddının bulunmaması töz kategorisine özgü şeylerden birisidir. Çünkü insanın ve canlının zıddı yoktur. Fakat onun bu özelliğini öteki kategoriler de paylaşır. Örneğin nicelikte; iki dirsek uzunluğunda olanın veya on dirsek uzunluğunda olanın ve bu durumda olan başka şeylerin zıddı yoktur. Ancak, nicelik bakımından azın çoğun zıddı olduğunu ve büyüğün küçüğün zıddı olduğunu söylersin. Fakat beş, üç ve dört gibi süreksiz nicelik çeşitlerinin birbirine zıt olmadığı durumlarından bellidir.

On Üçüncü Fası

Daha azı ve daha çoğu kabul etmemesi töze özgü şeylerdendir. Bununla bir tözün, töz ismine başka bir tözden daha layık olmamasını kastetmiyorum. Çünkü bu, töz bireylerinin tözlüğe tümellerinden daha layık olduğunu söylediğimizde ortaya koyduğumuz bir şeydir. Bilakis bununla, tür ve cinsin bir bireye, başka bir bireye yüklendiğinden daha fazla yüklenmeyeceğini; aynı şekilde bir bireye bir vakitte, başka bir vakitte yüklendiğinden daha fazla yüklenmeyeceğini kastediyorum. Çünkü Zeyd Amr'dan daha çok canlı olmadığı gibi, aynı şekilde Zeyd bugün yarından daha fazla canlı da değildir. Bu beyaz şey ise, bazen bu beyaz şeyden daha beyaz ve bugün dün olduğundan daha beyaz olur.

On Dördüncü Fası

Sayı bakımından tek bir şey olarak bizzat zıtları kabul edici olmalarının bazen tözlerin en başta gelen özelliği olduğu sanılır. Bu tümevarım yönüyle açıktır.

Zira tözün dışında, zıt nitelikleri kabul edici olan sayı bakımından kendisine işaret edilen bir şeyin bulunması mümkün değildir. Çünkü ne beyazı ve siyahı alıcı sayı bakımından tek olan bir renk, ne de övgüyü ve yergiyi kabul eden bizzat tek bir davranış vardır. Töz olmayan öteki kategorilerde de bu durum geçerlidir. Tözlere gelince, bizzat tek bir şey zıtları kabul edici olur. Örneğin, kendisine işaret edilen Zeyd, bazen iyi, bazen kötü, bazen sıcak ve bazen de soğuk olur. Bazen bu tümevarıma söz ve zan yönünden olan bir kuşku ilişir, yani bunların her ikisinin (sözün ya da zannın) bazen zıtları kabul ettiği zannedilir. Şöyle ki, Zeyd ayaktadır sözü ya da zannı Zeyd ayakta olduğu zaman doğru, Zeyd oturduğu zaman yanlıştır. Bazen aynıyla tek bir söz, zıt şeyler olan doğruyu ve yanlışlığı kabul eder. Eğer onların zıtları alıcı olduğu kabul edilmişse, bu iki kabul arasında farklılık vardır. Şöyle ki, zıtları kabul eden töz ancak bizzat kendisi değişerek, iki zıttın birinden ayrılıp diğer zıddı almak suretiyle zıtları kabul eder. Söz ve zanna gelince, bunlar bizzat kendileri değiştiği için değil, bilakis kendisine zan ilişen zihin dışındaki şeyin kendisinde bir değişme olduğu için doğruluğu ve yanlışlığı kabul etmektedir. Örneğin, Zeyd'in oturduğuna ilişkin zan, ancak Zeyd oturduğu zaman doğruluğu, Zeyd kalktığı zaman ise yanlışlığı kabul eder. Bunu zıtları kabul etme olarak alırsak tözün özelliği, kendisindeki bir değişmeyle zıtları kabul etmesi olur. Bunun zıtları kabul etmek olmadığını söylememiz daha uygundur. Şöyle ki, söz ve zan bazen doğrulukla, bazen yanlışlıkla nitelendiğinde; tıpkı Zeyd'de bir vakitte bizzat beyazlığın ve başka bir vakitte siyahlığın meydana gelmesi gibi, doğruluğun bir vakitte, yanlışlığın da başka bir vakitte bu ikisinde bizzat meydana gelmiş bir şey olduğuna bakılarak, bununla nitelenmiş olmazlar. Sözdeki doğruluk ve yanlışlık bizatihi var olan bir şey değil, herhangi bir bağıntı ve hakkında zan ve söz bulunan şeyin değişmesine bağlı bir nispettir. Durum böyle olunca, sayı bakımından tek bir şey olarak zıtları kabul edici olmasının tözün özelliği olması gerekir.

Bu onun (Aristoteles'in) töz hakkında söylediği şeylerin sonudur.

İKİNCİ KISIM

Nicelik Bahsi

Onun bu kategori ile ilgili söylediği şeyler yedi fasıldan ibarettir.

Birincisinde, niceliğin başlıca ayrımlarını ve bunların süreksizlik, süreklilik, durum ve durumsuzluk olduğunu bildirir.

İkincisinde, en bilinen nicelik cinslerinin hangilerinin süreksizlik altında, hangilerinin süreklilik altında yer aldığını bildirir.

Üçüncüsünde, bu nicelik cinslerinden hangilerinin durum altında yer aldığını, hangilerinin yer almadığını bildirir.

Dördüncüsünde, nicelik cinslerinden sayılan yedisinin bizzat nicelik olarak var olan en bilinen cinsler olduğunu ve hareket, hafiflik ve ağırlık gibi nicelik olduğu sanılan diğer şeylerin bu cinslerde var olmaları yönünden niceliğe katılan bir durum olduğunu bildirir.

Beşincisinde, niceliğin özelliklerinden birinin de zıddının bulunmayışı olduğunu bildirir ve onlarda zıtların bulunduğu zannını uyandıran kuşkuvarı giderir.

Altıncısında, niceliğin özelliklerinden birinin de, tözde olduğu gibi daha az ve daha çoğu kabul etmemesi olduğunu bildirir.

Yedincisinde, niceliğin başka hiçbir şeyin katılmadığı gerçek özelliğinin eşitlik ve eşitsizlik olduğunu bildirir.

Birinci Fasil

(Aristoteles) dedi ki: Niceliğe gelince, onun bir kısmı süreksiz, bir kısmı sürekli; bir kısmı parçalarının birbirine göre bir durumu olan, bir kısmı parçalarının birbirine göre bir durumu olmayan şeylerdir.

İkinci Fasil

Süreksiz nicelik iki çeşittir: sayı ve söz. Sürekli nicelik beş çeşittir: çizgi, yüzey, cisim, cisimleri kaplayan ve onları kuşatan zaman ve mekân.

Sayı süreksiz niceliktir. Çünkü süreksiz nicelik, kendisinde parçalarının birbirine bitiştiği ortak bir sınır bulmamızın mümkün olmadığı niceliktir. Örneğin on sayısının bir parçası olan beş, diğer bir parçası olan ikinci bir beşle ve aynı şekilde bu sayıda bulunan üç yedi ile ortak bir sınırdaki bitişmez. Fakat on sayısının tüm parçaları birbirinden ayrıdır. Söze gelince, kendisinden bir parçayla ölçülmesinden dolayı onun bir nicelik olduğu kendi durumundan ortaya çıkar. Bu parça, kendisiyle konuşulabilen en küçük parça olup, bu ya "lâ" gibi uzun hece, ya da "le" gibi kısa hece olur. Söz de süreksiz niceliklerdendir. Çünkü sözün parçalarının birbirine bitiştiği ortak bir sınırı bulunmaz, yani heceler birbirinden ayrıdır.

Çizgi, yüzey, cisim ve mekâna gelince; her birinin parçalarının birbirine bitiştiği ortak bir sınır veya sınırların var olması mümkün olduğundan dolayı onlar sürekli niceliklerdendir. Bu ortak sınır çizgide nokta, yüzeyde ise çizgi; cisimde yüzey, zamanda ise andır. Demek oluyor ki, çizginin parçaları birbirine noktayla, yüzeyin parçaları birbirine çizgiyle, cismin parçaları birbirine yüzeyle, zamanın geçmiş ve gelecek diye adlandırılan iki parçası ise anla birbirine bitişmektedir. Mekâna gelince, cismin parçaları onu doldurmuş ve ortak

bir sınırdaki birbirine bitişmiş olursa, mekânın parçalarının da ortak bir sınırla birbirine bitişiyor olmaları gerekir. Bu böyle olduğunda, mekân da sürekli niceliklerden olur.

Üçüncü Fası

Birbirine göre durumları olan parçalardan oluşan nicelik ise; çizgi, yüzey, cisim ve mekândır. Parçaların birbirine göre durumunun olmasının anlamı, onun tüm parçalarının birlikte var olmasıdır. Çünkü parçalar birlikte bulunmazsa, onlardan hiç bir parçanın diğerine göre bir durumu olmaz. Yine diğer bir anlamı da şudur: Onlardan hangi parçayı alırsan al, onu bu niceliğin belirli bir yönünde; ya yukarısında, ya aşağısında ve onun belirli bir parçasıyla bitişik bulursun. Örneğin çizginin parçaları birlikte bulunur ve o parçalardan her biri belirli bir yöndedir ve kendisini izleyen belirli bir parçaya bitişir. Yüzeyin parçalarında, cismin parçalarında ve mekânın parçalarında da durum böyledir. Çünkü mekân ister boşluk olsun, ister Aristoteles'in görüşüne göre cismi dışarıdan kuşatan yüzey olsun; mekânın parçaları mekânı dolduran cismin parçalarının var olduğu tarzda vardır. Sayıya gelince, onların sayıda birleştiklerini söylemekten başka onun parçalarında bu üç durumdan yani; parçalarının birlikte olması, onlardan her birinin belirli bir yönde bulunması ve belirli bir parçayla bitişik olması durumlarından hiçbirini bulamayız. Zaman ve sözde de durum aynen böyledir, yani onların parçaları birlikte bulunmaz. Çünkü zamanın ve sözün parçalarında sabitlik (değişmezlik) bulunmaz; bu parçalardan, sonra gelen öncekine bitişmez. Bilakis sayının ve zamanın parçalarının belirli bir düzeni vardır. Zamanın bir kısmı önce, bir kısmı sonra gelir. Sayıda da durum böyledir; çünkü iki, üçten öncedir, fakat (parçalarının) bir durumu yoktur.

Dördüncü Fası

Nicelik cinslerinden bu ilk cinsler gerçek anlamda ve ilk olarak nicelik olan cinslerdir. Bunların dışında kendisine nicelik ilişen şeylere ilineksel olarak ve ikinci dereceden nicelik denir. Yani, gerçek anlamda nicelik olduğunu söylediğimiz bu niceliklerden biri vasıtasıyla onun nicelik olduğu söylenir. Örneğin büyük bir yüzeyde bulunduğundan dolayı, kendisine işaret edilen bu beyazın büyük olduğunu söyleriz. Aynı şekilde, uzun bir zamanda gerçekleşmesinden dolayı bir işin uzun olduğunu söyleriz. Bu şu örneklerden ortaya çıkar ki, bir kimse bu işin niceliğini sorsaydı bu konuda ki cevap; "o bir senelik bir iştir" olurdu. "Şu beyaz ne kadardır?" diye sorsaydı, "üç veya dört dirsek uzunluğunda" denirdi. Öyleyse iş ancak zamanla sınırlanmış ve ölçülmüş, beyaz da ancak üç veya dört dirsek boyu olan yüzeyin alanıyla ölçülmüş olur. Şayet bunlar bizzat nicelik olsalardı, kendi kendileriyle ölçülürlerdi.

Beşinci Fasil

İster sürekli, ister süreksiz nicelik olsun kesinlikle bir zıddının bulunmaması niceliğin özelliklerindendir. Çünkü (örneğin) beşin ve üçün, aynı şekilde çizgi ve yüzeyin zıtları yoktur. Şu iki durumdan dolayı bir kimse çok ve azın süreksiz niceliklerden olup birbirine zıt olduğunu, aynı şekilde büyük ve küçüküğün de sürekli niceliklerden olup birbirine zıt olduğunu söyleyemez. Bu iki durumdan birincisi şudur ki; az ve çok, büyük ve küçük nicelik değil, bilakis bağıntılı şeylerdendir. Şöyle ki, nicelik bizzat varken, büyük ve küçük, az ve çok ancak kıyas yoluyla söylenir. Bundan dolayı aynıyla bir olan şeyin bir şeye oranla büyük ve bir şeye oranla küçük olmak üzere, büyük ve küçük, az ve çok olması mümkündür. Öyle ki, balığın küçüklüğüne ve dağın büyüklüğüne rağmen, biz dağın küçük ve balığın büyük olduğunu söyleriz. Şayet bir şey kendi başına (bizzat) küçük veya büyük olsaydı, bu sıfatlar cisimle var olan beyazlık gibi o şeyde bizatihi var olan bir nitelik olduğu için, hiçbir durumda dağ küçüklükle, balık da büyüklükle nitelenmiş olmazdı. Bu, yani bu ikisinin nicelik kategorisinden başka bir kategoriden olması, niceliğin zıddı olmadığını ortaya koyan şeylerden birisidir.

Bunları nicelik kategorisine koysak da, koymasak da büyük ve küçüküğün iki zıt olmadığı ortaya çıkar. Şöyle ki, bizatihi (özü gereği) düşünülmeyp, ancak başkasına kıyasla düşünülen şeyin zıddının olması mümkün değildir. Bu demektir ki zıtlar, her birinin varlığı diğerine oranla son derece uzakta bulunan iki şeydir. Sonsuz sayıda şeylere kıyasla söylendiğinden dolayı, başkasına kıyasla söylenen bir şeyin kendisinden son derece uzakta bulunduğu bir şey bulunmaz.

Üçüncü bir delil de şudur; şöyle ki, şayet büyük küçüküğün zıddı olsaydı, tek bir şey aynıyla zıtları birlikte alıcı olurdu. Nitekim aynıyla bir olan şey bazen büyük ve küçük olarak nitelenir; fakat bu, iki şeye nispetledir. Eğer zıtlık yoluyla yani bizatihi ve cismin beyaz ve siyah olmakla nitelenmesi biçiminde bunlarla nitelenseydi, iki zıt bir konuda birlikte bulunur ve bir şeyin aynı zamanda siyah ve beyaz olması mümkün olurdu ki, bu imkânsızdır. Bu nedenle iki zıddın (tek bir yönden⁴) bir konuda aynı zamanda bir arada bulunması mümkün değildir. Diğer karşılıklılarda bunun mümkün olması gibi, iki yönden bir arada olmalarına da imkân yoktur. Aynı şekilde eğer büyük küçüküğün zıddı olsaydı, nesne aynı zamanda küçük ve büyük olmakla niteleneceği için bu nesne kendi kendisine zıt olurdu. Bunları zıtlar olarak kabul ettiğimizde, bu iki sıfatın aynıyla bir olan nesnenin zatıyla var olan iki sıfat olması gerekir; aynıyla bir olan nesne aynı zamanda hem büyük, hem küçük olur ve bu nesnenin kendi kendisine zıt olması gerekir. Bu son derece imkânsız bir şeydir.

Bundan ortaya çıkmaktadır ki; nicelik olduklarını ister kabul edelim, ister etmeyelim büyük ve küçük, az ve çok zıt değildir.

(Aristoteles) dedi ki: Nicelik cinsinden çoğunlukla kendisine zıtlık iliştiği sanılan şey mekândır. Çünkü feleğin içbükeyi (en derin noktası) olan en yüksek mekânın, evrenin ortası olan en aşağı mekâna yani su çukuru ve bir bölümü hava çukuru olan yeryüzü mekânına zıt olduğu sanılır. Bu ikisinden her biri diğerinden son derece uzakta, hatta daha uzağı olmayacak kadar uzakta bulunduğu için, onlar bu iki mekânın birbirine zıt olduğunu iddia etmişlerdir. Bu ikisinde bu anlamın ortaya çıkmasından dolayı, onlar öteki zıtların tanımını bu isimden çıkarmışlar ve bu ikisinin tanımında, onların varlık bakımından aralarındaki uzaklığın son sınırında olan iki şey olduğunu ve bu ikisinin bir cinsten bulunduğunu söylemişlerdir. Ancak, onlar burada mesafe bakımından uzaklığı değil, varlık bakımından uzaklığı kastetmektedirler. **Ben de derim ki;** burada zıt olma yer olması bakımından niceliğe ilişmişe benzemekte, nicelik olması veya aynı şekilde bağıntılı olması -yani aşağı ve yukarı- bakımından değil. Bilakis zıtlık nicelik için ilineksel olduğu gibi, bağıntı için de ilineksel bir şeydir ve bu nedenle bu şeyden bağıntıya zıtlık bittiğine inanmak gerekmez.

Altıncı Fası

(Aristoteles) dedi ki: Daha azı ve daha çoğu kabul etmemesi niceliğin özelliklerinden biridir. Çünkü iki dirsek uzunluğunda olan kendisine işaret edilen bu nicelik, aynı şekilde iki dirsek uzunluğunda olan şu diğer nicelikten daha çok değildir. Üç de (başka bir) üçten daha çok değildir. Aynı şekilde herhangi bir zamanın, başka bir zamandan daha çok zaman olduğu söylenmez. Ancak, bu iki özellikte yani, zıddının olmayışı ve daha azı ve daha çoğu kabul etmeme özelliklerinde nicelik tözle ortaktır.

Yedinci Fası

Niceliğin özelliklerinden ona en özgü olan şey, eşitlik ve eşitsizliktir, çünkü niceliğin dışındaki hiç bir şey bununla nitelenmez. Örneğin niteliğin eşit olduğu ve eşit olmadığı söylenmez, fakat benzer ve benzer olmadığı söylenir. Bu nedenle biz bu beyazlığın, şu beyazlığa benzer olduğunu veya benzer olmadığını söylerken; eşit olduğunu ve eşit olmadığını ancak ilineksel yolla söyleriz. Buna göre niceliğin özelliklerinden ona en özgü olanı, eşit olması ya da eşit olmamasıdır.

ÜÇÜNCÜ KISIM

Bağıntı (Görelilik) Kategorisi

Onun bu kategori ile ilgili söylediği şeyler sekiz fasıldan ibarettir.

Birincisi, bağıntılı (görelilik) şeylerin ilineksel tanımını ve örnekleme yoluyla sayımına dairdir.

İkincisi, bağıntılılarda bazen zıtlığın bulunduğu dairdir.

Üçüncüsü, bazı bağıntılıların daha azı ve daha çoğu kabul ettiğine dairdir.

Dördüncüsü, iki bağıntılının özelliklerinden birinin de, isimleri varsa iki bağıntılı olarak bunları gösteren isimleriyle ya da isimleri yoksa bunlara bir isim türetilerek alındıklarında, her birinin diğerine denk biçimde döndürülmesi olduğuna dairdir.

Beşincisi, iki bağıntılı ve iki karşılıklı denk şey olarak kendilerini gösteren isimleriyle alındıklarında bağıntılıların durumu hakkındadır. Bağıntılılardan her birinin diğerine bağıntılı olmasını sağlayan sıfat, diğer sıfatlar ortadan kalkıp bu sıfat kaldığı zaman iki bağıntılı arasındaki bu nispetin kalkmaması bakımından, iki bağıntılıda bulunan diğer sıfatlardan ayrılır. Bu sıfat ortadan kalktığında, nispet de kaybolur. Karşılıklı denk olan iki şey olmaları yönü olmaksızın alındıklarında ise, iki bağıntılıda bulunan diğer şeyler kalktığı ve diğerine nispetin kendisiyle yapıldığı bu sıfat kaldığı zaman bu nispetin kalması gerekmez.

Altıncısı, iki bağıntılının özelliklerinden birinin doğal olarak ikisinin birlikte bulunması olduğu ve ikisinden biri ortadan kalktığında diğerinin de ortadan kalktığı ve buna ilişkin ortaya çıkan kuşkunun giderileceğine dairdir.

Yedincisi, tözlerin durumundan onlarda bağıntılı bir şeyin olup olmadığı kuşkusunun mümkün oluşunun anlatılışı ve bağıntılının önceki ilineksel tanımının (resm) izlenerek bu kuşkunun giderilmesi ve iki bağıntılıyı gerçekte kapsayan şeyin şart koşulmasıyla onun düzeltilmesine dairdir. Çünkü o, öğretimde en kolay olana yönelerek, ancak öncelikle ilk bakışa ve en yaygın şeylere göre onu tanımlamıştır. Öğrencinin en yaygın olandan kesin duruma taşınması, başlangıçta kesin (yakini) duruma zorlanmasından daha kolaydır. Bunun, Eflatun'un ilineksel tanımını olduğu söylenir.

Sekizincisi, iki bağıntılının ilineksel tanımında bu iki bağıntılıya özgü bir tanım olacak ve bu ikisinin tözünü tanıttak için şart koşulduğu zaman, bu bağıntılılardan biri bilindiğinde diğerinin de zorunlu olarak bilinmesinin bu iki bağıntılının özelliklerinden olduğunun görüldüğüne ve bununla tözden hiçbir şeyin bağıntılılardan sayılmayacağına ortaya çıkmasına dairdir. Bununla bir-

likte, bu konuda onlarla ilgili kuşkuyla düşmenin kolaylığına rağmen, bu konudaki kuşkunun giderilmesinin zor olduğunu bildirir. Bunun nedeni, onun buradaki incelemesinin ancak en yaygınlık yönünden olmasıdır.

Birinci Fasil

(Aristoteles) dedi ki: Bağıntılı şeyler, bizatihi olarak -az ve çok gibi- ya da "ilâ" ve benzeri gibi nispet harflerinden bir harfle mahiyet ve zatları başka bir şeye kıyasla söylenen şeylerdir. Örneğin, daha büyüğün mahiyeti ancak başkasına kıyasla söylenir. Çünkü o ancak bir şeyden daha büyüktür. Aynı şekilde kat da, bir şeyin katıdır. Yeti (meleke), hal, duyum ve bilgi bağıntılı şeylerdir. Çünkü bunların tümünün mahiyeti, nispet harflerinden bir harfle başka bir şeye kıyasla söylenir. Şöyle ki; yeti bir şeyin yetisidir, bilgi bilinenin bilgisidir, duyum da bir duyulurun duyumudur. Büyük ve küçük de aynı şekilde ancak bağıntıyla söylenir. Benzer de böyledir, çünkü o da ancak bir şeyin benzeridir. Yan yatma, ayakta durma ve oturma durum kategorisindendir ve durum bir yönüyle bağıntılıdır. "Yan yatıyor", "ayakta duruyor" ve "oturuyor" ise, durum kategorisinden değildir; fakat onlar durumdan yani durum kategorisindeki şeylerden kendilerine isim türetilmiş şeylerdir.

İkinci Fasil

Bağıntılı şeylere bazen zıt olma durumu bitişmektedir. Örneğin erdem (fazîlet) ve erdemsizlik (rezîlet) bağıntılı olup, her ikisi de birbirine zıttır. Aynı şekilde bilgi ve bilgisizlikten her biri bağıntılı olup, birbirine zıttır. Ancak bu, tüm bağıntılı şeylerde bulunmaz. Çünkü katın zıddı bulunmadığı gibi, üç katın da zıddı yoktur.

Üçüncü Fasil

Aynı şekilde bazı bağıntılılar bazen daha azı ve daha çoğu kabul eder. Çünkü benzer ve benzer olmayan, eşit ve eşit olmayanlardan her biri bağıntılıdır ve bazen bir benzer başka bir benzerden daha çok veya daha az olur. Eşit olmayan da aynı şekildedir. Bazı bağıntılılar daha azı ve daha çoğu kabul etmez. Çünkü bir kat, diğer bir kattan daha az veya daha çok değildir.

Dördüncü Fasil

İki bağıntılının özelliklerinden biri de, nispette bunlardan her birinin diğerine denk biçimde dönmesidir. Örneğin; köle efendinin kölesi, efendi kölenin

efendisidir ve kat yarımın katı, yarım katın yarısıdır. Diğerlerinde de bu böyledir. Kat ve yarım isimlerindeki gibi, ister bu iki bağıntılının ismi birbirinden farklı olsun, ister bilgi ve bilinen, duyum ve duyulur gibi ikisinden biri diğerinden türetilmiş olsun, bu bağıntılılardan her biri diğerine nispetle söylenir.

Bir şey diğerine denk bir bağıntıyla nispet edilmediği yani ikisinden her biri diğerine mahiyet yoluyla bağıntılı olmadığı, tersine onlardan birinin diğerine bağıntısı mahiyet yoluyla, diğerinin bağıntısı ise ilineksel yolla olduğunda ya da her biri bağıntılı şey olmaları yoluyla olmaksızın alındıklarında bu özelliğin bağıntılı şeylerin birçoğunda bulunmadığı sanılır. Örneğin, kanat tüylüye nispet edilip “kanat tüylünün kanadıdır” denilirse, bunun denk biçimde döndürmesi doğru olmaz. Çünkü kanadın tüylüye nispeti kanadın tüylü bir şey olması yoluyla değildir. Zira bazen tüyü olmadığı halde kanadı olan şeyler var olabilir. Dolayısıyla kanadın tüylüye nispeti, onun tüylü bir şey olması yönünden değildir. Tüylünün kanada nispeti ise, onun tüylü olması yönündendir. Bu nedenle bu bağıntı denk değildir. Bu bağıntı değiştirildiğinde ve nispet denk biçimde alınıp, “kanatlı kanatla kanatlıdır” denildiğinde, bu bağıntı denk biçimde döner ve “kanat kanatlıının kanadıdır” olur veya “tüylü, tüyle kanatlıdır, tüylü kanat tüylünün kanadıdır” denir. Bundan dolayı, denk bağıntının denk olması yönüyle onu gösteren bir ismi olmadığı ve bu durum bu iki bağıntılıdan her ikisine ya da onlardan birine ait olduğu zaman, bunları iki bağıntılı şey olarak kullandığından dolayı bağıntıyı yapan kimse onların her ikisine ya da ikisinden birine bir isim koymaya mecbur olur. Örneğin dümen tekneye nispet edilirse, onun bu bağıntısı denk olmaz. Çünkü bazen dümeni olmayan tekneler de bulunduğundan dolayı, dümen olması yönünden dümenin tekneye nispet edilmesi gibi, tekne olması yönünden tekneye dümen nispet edilmiş değildir. Bundan dolayı denk olarak dönmez ki: “dümen teknenin dümenidir” denildiği gibi, “tekne dümenin teknesidir,” denilsin. Fakat bu gibisinde her iki yönden bağıntının denk olması ve taraflardan birinin durumuyla alınmış olması istendiğinde, “Dümen dümenli teknenin dümenidir” denilmesi gerekir. İşte o zaman dümenli teknenin dümenle (sayesinde) tekne olması doğru olur. Çünkü tıpkı dümenin ancak tekneyle dümen olması gibi, aynı şekilde dümene sahip olma özelliğinde olan tekne de dümenle teknedir. Bunun başka bir örneği de, baş başlıya nispet edildiğinde bağıntının denk olması, baş canlıya nispet edildiğinde ise bağıntının denk olmamasıdır. Zira başı olmayan bazı hayvanlar da bulunduğundan dolayı, canlı olması bakımından canlı, bir başa sahip değildir.

Bağıntıyı kuran kişinin ismi olmayan bağıntılılar hakkında izlemesi gereken yol işte budur. Yani kanat ve dümen hakkında söylediğimiz gibi, bağıntılarının denk olması bakımından iki bağıntıyı gösteren bir ismi onlara vermesi gerekir. Bu böyle olunca, bağıntılılardan tümü denk olarak alındığı zaman -yani başka bir kategorinin altında olmaları bakımından değil, bağıntılı olma-

ları bakımından alındıkları zaman- onların bu özelliği daima vardır; bu özellik, bağıntılılardan her birinin diğerine denk biçimde dönmesidir. İkisinden biri diğerine nispet edilip, onlardan her biri rastgele ya da iki bağıntılıda var olan ve bağıntı için gerekli olan sıfatlardan herhangi bir sıfatla alındığında ve ikisinin onunla bağıntılı olduğu ve ikisinden her birinin diğerine onunla nispet edildikleri sıfatla alınmadıkları zaman, iki bağıntılı olmaları itibariyle kendilerini gösteren isimlerinin olmayışı bir yana, iki bağıntılı olmaları itibariyle onların konulmuş isimleri olsa da bu iki bağıntılı denk olarak birbirine dönmez. Örneğin köle, bağıntının ismi olan efendiye değil, insana veya iki ayaklıya ve insanda bulunan buna benzer şeylere nispet edildiğinde, bağıntı denk olarak dönmez. Çünkü insan, köleye sahip olması nedeniyle insan değildir ve köleye sahip olması nedeniyle o ancak bir efendidir. Eğer insan yerine efendi konulsaydı bağıntı denk olarak dönerdi.

Beşinci Fası

Kendisinden dolayı nispetin iki bağıntılıya iliştiği bu sığata özgü olan şey; iki bağıntılıya ilişkin bağıntının denk olmayış nedeni olan öteki sıfatları kaldırdığımızda iki bağıntılı arasındaki nispetin ortadan kalkmaması, bu sıfatı kaldırdığımızda ise nispetin ortadan kalkmasıdır. Örneğin, köle efendiye nispetle söylendiğinde ve köleye de nispet edilmesi mümkün olan insan olmak veya iki ayaklı olmak ya da bunun dışındaki şeyler gibi öteki sıfatları efendiden kaldırıp, ondan efendiliği kaldırmadığımız zaman, kölenin efendiye nispeti ortadan kalkmaz. Köleyi insana ya da iki ayaklıya nispet edip, efendiyi ortadan kaldırdığımız zaman, bu nispet de ortadan kalkmış olur. Çünkü efendisi olmayan köle yoktur. Öyleyse denk nispet; kendisi ortadan kalkınca nispet ortadan kalkan, fakat başkası ortadan kalkınca nispetin ortadan kalkmadığı sığata ait olan nispettir. Onun (Aristoteles'in) denk nispete sahip olan sıfatı ayırt etmek için bir yasa gibi söz ettiğı şey işte budur.

(Aristoteles) dedi ki: İki bağıntılının bu nispete sahip olmaları bakımından kendilerini gösteren bir ismi bulunduğı zaman, bağıntının denliğini sağlayan bu nispetin bulunuşu kolay; bu iki bağıntılının isimleri bulunmadığı zaman bu zor olur. Fakat o zaman bu kanun vasıtasıyla o sıfatın çıkarılıp ortaya konulması ve bu nispetin onlarda var olması bakımından iki bağıntılıyı gösteren bir ismin icat edilmesi gerekir.

Altıncı Fası

(Aristoteles) dedi ki: Doğal olarak birlikte (eş zamanlı) var olmalarının iki bağıntılının özelliklerinden biri olduğu sanılır ve bu durum bağıntılıların

çoğunda açıktır. Nitekim kat ve yarım birlikte var olur; çünkü ikisinden biri bulunduğu zaman diğeri de bulunur ve ikisinden biri ortadan kalktığında diğeri de ortadan kalkar. Ne var ki, bazı bağıntılı şeylerle ilgili olarak bu konuya bir kuşku ilişir. Çünkü bazen bilinenin bilgiden daha önce olduğu düşünülür. Zira birçok şeyde bilmek ancak o şeyin varlığı önce geldikten sonra ortaya çıkar. Bilmenin, bilinenin varlığıyla aynı zamanda olması ise çok nadirdir. Durum böyle olunca, hiçbir bilinen şeyin varlığı doğal olarak onun bilgisiyle birlikte olmaz. Aynı şekilde, bilinenin doğal olarak bilgiden önce geldiği de ortaya çıkar. Şöyle ki, bilinen ortadan kalktığında bilgi de ortadan kalkarken, bilgi ortadan kalktığında bilinen ortadan kalkmaz ve bu daha sonra söz edileceği üzere doğal olarak önce gelenin ilineksel tanımıdır. Önceki geometricilerin araştırıp da bulamadıkları dairenin kareleştirilmesi buna örnektir. Çünkü eğer o bilinen bir şey ise, onun bilgisi henüz bulunmamaktadır. Eğer o bilinen bir şey değilse, daha sonra da onun bilgisinin var olması mümkün değildir. Aynı şekilde insan ortadan kalktığında bilgi de ortadan kalkarken, insan var olmadığı halde bazen bilinen var olur. Bu kuşku aynıyla duyum ve duyulura da ilişir. Zira duyum yok olduğunda onunla birlikte duyulur da yok olmazken, duyulur yok olduğunda onunla birlikte duyum da yok olduğu için, bazen duyulurun duyumdan önce geldiği sanılır. Fakat duyulur ortadan kalkınca duyumun ortadan kalkması, ancak duyulur ve duyumun bir cisimde bulunmaları yönünden gerekir. Duyulur ortadan kalkınca cisim ortadan kalkar; cisim ortadan kalkınca da, duyu da duyum da ortadan kalkar. Fakat duyumun ortadan kalkmasıyla duyulur ortadan kalkmaz. Çünkü canlı bazen duyumunu yitirebilir ve duyulur cisim -sıcak ve soğuk cisim gibi- var olmaya devam eder. Duyum canlının varlığıyla birlikte bulunur, duyulur şey ise canlının varlığından önce vardır. Zira canlıyı oluşturan su, ateş ve diğer unsurlar canlı var olmadan önce de vardır. İşte tüm bu nedenlerden dolayı bazen duyulurun varlığının duyumun varlığından önce geldiği sanılır.

Yorumcular bu kuşkuyu şöyle gideriyorlar: duyum ve duyulur, bilgi ve bilinen, ister kuvve halinde, isterse fiil halinde alınsınlar birlikte var olurlar ve bu özellik onlar için doğru olur. Bu kuşku ancak onlardan biri kuvve halinde, diğeri fiil halinde alındığı zaman ilişir. Fakat kuvve halinde olan varlık yaygın olmadığından, o bu kuşkunun çözümünü başka bir konuya ertelemiştir. Çünkü o, burada ancak yaygınlığı açısından bu şeylerden söz etmektedir. Gerçekte bağıntılılığın bu cinsi doğal olarak birlikte bulunmaz. Zira Aristoteles'in Metafizik'te dediğine göre: onlardan biri bizatihi bağıntılı, diğeri ilineksel olarak bağıntılıdır.⁵

5 Bk. Aristoteles, *Metafizik*, 1021a 26-33; İbn Rüşd *Tefsiri Ma Ba'det-Tabia*, neşr. Maurice Bouyges, Beyrut 1990, C. II, s. 617-618; Mahmud Kasım neşri, s. 116.

Yedinci Fasıl

(Aristoteles) dedi ki: Töz olması bakımından tözlerde bağıntılı bir şeyin bulunup bulunmadığı kuşku konusu olan şeylerden birisidir. Bu kuşku ancak bazı ikinci tözlerde ortaya çıkar, ilk tözlerde ise ortaya çıkmaz. Bu demektir ki, bu ilk tözlerden hiçbirinin ne bütünüdür, ne de bir parçasının bağıntılı olduğunun söylenemeyeceği açıktır. Çünkü kendisine işaret edilen insanın herhangi bir şeyin insanı olduğu söylenmez. İşaret edilen şeyin parçalarında da durum aynıdır. Çünkü kendisine işaret edilen herhangi bir elin, herhangi bir insanın ya da herhangi bir atın eli olduğu söylenmez. Fakat onun bir insan eli ya da bir at eli olduğu söylenir; kısaca bireye değil, sadece türe nispet edilir. İkinci tözlerin çoğunda bu durum aynı şekilde ortaya çıkar. Nitekim insanın bir şeyin insanı olduğu ve öküzün de öküz yani, bir töz olarak bir şeyin öküzü olduğu söylenmez. Fakat eğer söyleniyorsa, sahibinin (malikin) mülkü olması yönünden söylenir. İkinci tözlerin bazısına bu kuşku ilişir. Şöyle ki; başın bir şeyin başı, elin bir şeyin eli olduğu söylenir ve buna benzer şeyler de bunun gibidir. Baş ve el ancak tözü gösterir ve buna göre tözlerden bir çoğunun bağıntılıya dahil olduğu zannedilir.

(Aristoteles) dedi ki: Bağıntılı şeylerin tanımlamasında: "bağıntılılar, mahiyetleri kendi dışındaki şeylere kıyasla söylenen şeylerdir" dediğimizde, bu kuşkunun çözümü zordur ya da çözüm imkânsız olur. Şöyle ki, bu tözlerin durumundan onların mahiyetlerinin kıyasla söylendiği ortaya çıkmıştır. Bağıntılı şeylerin hakiki ilineksel tanımı "bağıntılı şeyler, her birinin mahiyeti bu mahiyetin bağıntı türlerinden uygun herhangi biriyle bağıntılısına nispet edilerek var olmasından dolayı diğerine kıyasla söylenen iki şeydir" şeklinde olduğunda, bu kuşkunun çözümü kolaydır. Çünkü ilk tanımlama ilk bakışta bağıntılı sayılan her şeyi içermekte; bu tanımlama ise ilk bakışta değil, sadece hakikatte bağıntılı olan şeyi içermektedir.⁶

Öyle sanıyorum ki O (Aristoteles) bununla şunu kastetmiştir: Baş eğer tözü gösteriyor ise, o hakiki bağıntı yönünden değil, ilineksel bağıntı yönünden insana nispet edilmiştir. Bununla bağıntılı şeyin tözünde bulunmayan ve ilk tanımın içerdiği bağıntıyı yani ilineksel bağıntıyı kastediyorum. İkisinden her birinin tözünde bulunan bağıntı ise, az ve çok gibi bir bağıntıdır. Çünkü ikisinden her biri, diğerinin tözünde bulunur ve bu bağıntı, ikinci ilineksel tanımın içerdiği bağıntı yani hakiki bağıntıdır.

6 Son iki satır metin olarak şu şekilde de geçmektedir: "İlk tanımlama bağıntı olan her şeyi ve ilk bakışta bazen bağıntılı sayılıp, sadece sırf bağıntı olmayan ve ancak zatını var kılan bir şeye bağıntı olan şeyi içine alır. Bu tanımlama ise, sadece bağıntılı olması bakımından bağıntılı olan şeyi içerir." Bk. M. Kasım neşri, 1 nolu dipnot, s. 117, Bouyges neşri, s. 66, Cihami neşri, Levazım bölümü, s. 8.

Sekizinci Fasil

(Aristoteles) dedi ki: İki bağıntılının bu hakiki tanımından, insanın bu bağıntılı şeylerden birini bildiğinde diğerini de zorunlu olarak bilmesinin, bu bağıntılı şeylerin özelliklerinden biri olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü insan bu şeyin bağıntılı olduğunu bildiği ve iki bağıntılıdan birinin mahiyeti, ancak ikinci bağıntılıya nispet içinde var olduğu zaman açıktır ki, iki bağıntılıdan birinin mahiyetini bildiğinde diğerinin mahiyetini de bilmiş olur. Aksi halde onun iki bağıntılıdan birinin mahiyetine ilişkin bilgisi mahiyet üzere olmayıp, zan ve hata olur. Bu, tümevarım yönünden de açık bir şeydir. Örneğin bunun kat (misil) olduğunu kesin olarak bilen kimse, onun bir katı olduğu nesneyi de kesin olarak bilir. Aynı şekilde bunun daha iyi olduğunu bilen kimse, ondan daha iyi olan şeyi de bilir. Ancak bu kesin değil, vehme (varsayım) dayalı bir bilgi olur. Çünkü o, bir şeyin daha iyi olduğunun söylenme nedeni olan şeyi bilmeseydi, iyilikte ondan aşağı bir şeyin olmaması mümkün olur ve o şeyin daha iyi olduğuna dair sözü yalan olurdu. Bundan ortaya çıkıyor ki, baş ve el hakiki bağıntılılardan değildir. Çünkü başı ve eli olan şey bilinmeksizin, ikisinin de tözde bulunmaları yönünden onlardan her birinin mahiyeti kesin olarak bilinir.

(Aristoteles) dedi ki: Ancak, genellikle üzerinde birçok kez düşünülüp değerlendirmeler yapılmaksızın diğer kategorilerden bağıntılı olanla, olmayan hakkında doğru bir hüküm vermek zordur, bu konuda kuşku duymada ise herhangi bir zorluk yoktur.

DÖRDÜNCÜ KISIM

Nitelik Bahsi

Bu bölümde onun (Aristoteles'in) söyleyeceği şeyler on bir fasıldan ibarettir.

Birincisinde, o bu kategoriye tanımlar ve onun ilk cinslere bölündüğünü bildirir.

İkincisinde, bu cinslerden yeti ve hal adı verilen nitelik cinsini tanıtır. Bunlardan yaygın biçimde nitelik olduğu söylenen yeti ismi verilen nitelik cinsini ve hal ismi verilen nitelik cinsini tanıtır. Eğer onların nitelik olduğu söyleniyorsa bunun onların aynı doğada oluşlarından dolayı olduğunu bildirir.

Üçüncüsünde, bu kategorinin cinslerinden doğal bir kuvvesi (güç) olduğu ve doğal bir kuvvesi olmadığı söylenen ikinci cinsi tanıtır.

Dördüncüsünde, bu kategorinin cinslerinden üçüncü cinsi yani duyularla ilgili nitelikler ve duygulanımları tanıtır. Onlara niçin duyularla ilgili nitelik

adı verildiğini bildirir ve bu niteliklerden duyularla ilgili nitelik adı verilenler ile duygulanımlar olarak adlandırılanlar arasındaki farkı verir. Hal için söylenmesinden daha çok yeti için söylenmesi anlamında yaygın bir biçimde nitelik isminin sadece duyularla ilgili niteliğe verildiğini bildirir.

Beşincisinde, bu kategorinin cinslerinden dördüncü cinsi yani, nicelik olması bakımından nicelikte var olan niteliği tanıtır.

Altıncısında, seyrek ve sıkı, pürüzlü ve düz olanın nitelik kategorisinin altında mı yer aldığı, yoksa konum kategorisinin altında mı yer aldığı konusunda kuşkuya düşer.

Yedincisinde, nitelikle nitelenen şeylerin, bu niteliği gösteren ilk örneklerden türemiş isimlerle gösterilen şeyler olduğunu bildirir.

Sekizincisinde, bazen nitelikte zıtlık bulunduğunu, fakat bunun bazı niteliklerde olduğunu ve iki zıttan biri nitelikte bulunduğunda, diğer zıddın da bu nitelikte bulunmasının gerekli olduğunu bildirir.

Dokuzuncusunda, niteliğin bazen daha azı ve daha çoğu kabul ettiğini fakat bunun niteliklerin tümünde bulunmadığını bildirir.

Onuncusunda, benzer ve benzer olmayanın bu kategoriye özgü bir özellik olduğunu bildirir.

On birincisinde, birçok şeye bu bölümde ve aynı şekilde bağıntı kategorisinde değinilmesi konusunda kuşkuya düşer; bu kuşkunun onlara nereden iliştiğini ve bunun iki yönü olduğunu gösterir.

Birinci Fası

(Aristoteles) dedi ki: Bireylerin nasıl olduğuna ilişkin soruya kendileriyle cevap verilen biçimleri (heyetleri) nitelik olarak adlandırıyorum⁷ ve bu nitelikler çeşitli ilk cinsler hakkında söylenir.

İkinci Fası

Bu cinslerden biri yeti (meleke) ve hal adı verilen nitelik cinsidir. Bu cinslerden daha kalıcı ve zaman bakımından daha uzun süreli olanına yeti, çabucak yok olanına ise hal denilmesi yönüyle, yeti halden ayrılır. İlimler ve erdemler bunun örneğidir. Çünkü bir şeyi bilmek bir sanat haline geldiğinde, onun yok olması zor, sabit şeylerden olduğu düşünülür. Bu durum, insanda hastalıktan

7 "Kendileriyle bireylerin nasıl olduklarının sorulduğu biçimleri nitelik olarak adlandırıyorum." Bk. Bouges neşri, s. 71, Cihami neşri, s. 47.

veya uzun zaman boyunca insanın bilgiyi ihmal edip onu unutmasına sebep olan geçici işlerle uğraşmaktan ileri gelen ciddi bir değişme olmadığı sürece söz konusudur. Hal ise, sağlık ve hastalık, sağlık ve hastalığın sebepleri olan sıcaklık ve soğukluk gibi bu nitelik cinsinden hareketi çabuk ve değişmesi kolay olan şeyler için söylenir. Çünkü sağlıklı kimse çabucak hastaya, hasta kimse de hastalığı yerleşmediği ve kaybolması zor olmadığı sürece çabucak sağlıklı kimseye dönüşür. Durum böyle olursa⁸ insanın onu yeti olarak adlandırması gerekir.

(Aristoteles) dedi ki: Açıktır ki; Yunan dilinde yeti ismiyle ancak uzun süreli kalıcı olan ve hareketi daha zor olan şeyler gösterilir. Zira onlar onunla donanacak bir biçimde bilgiye sarılmayan kimsenin yetisi olduğunu söylemezler. Bununla birlikte, bu nitelikteki kimsenin ilimde iyi ya da kötü bir hali vardır. Yetiler bir yönüyle de haldir; fakat haller, yeti değildir. Aynı şekilde yetiler ilkin haldir, daha sonra yeti olur. Denildiği gibi niteliğin bu cinsi, nefiste ve nefis sahibi olması (canlı olması) bakımından nefis sahibi şeyde bulunan biçimlerdir.

Üçüncü Fası

(Aristoteles) dedi ki: Niteliğin ikinci cinsi sağlıklı ve hastalıklı sözümüz gibi, kendisiyle bir şeyin doğal bir kuvvesi olduğunu veya doğal bir kuvvesi olmadığını söylediğimiz şeydir. Demek oluyor ki, bir şeyin sağlıklı veya hastalıklı olduğu veya buna benzer bir şey olduğu, nefiste ve nefis sahibi şeyde bulunan herhangi bir hale sahip olması itibarıyla söylenmemekte, bilakis onun doğal bir kuvvesinin bulunması ve doğal bir kuvvesinin bulunmaması açısından söylenmektedir. Doğal bir kuvvesinin olmamasıyla, zorlukla etki ettiğini ve kolaylıkla etkilendiğini; doğal bir kuvvesinin olmasıyla da, kolaylıkla etki ettiğini ve ancak zorlukla etkilendiğini kastediyorum. Örneğin, hastalıklardan ve salgınlardan etkilenmeme kuvvesine sahip olması yönünden bir kimsenin sağlıklı olduğu söylenir. Bunu kolayca yapma kuvvesine sahip olması ve zorlukla etkilenmesi yönünden bir kimseye koşucu ve güreşçi deriz. Hastalıklardan etkilenmemek üzere doğal bir kuvveye sahip olmaması yönünden de bir kimseye hastalıklı deriz. Sert ve yumuşakla ilgili durum da böyledir. Çünkü bir şeye, kolayca etkilenmemek üzere bir kuvveye sahip olması yönüyle sert ve kolayca etkilenmemek üzere bir kuvveye sahip olmaması yönüyle yumuşak denir.

Dördüncü Fası

(Aristoteles) dedi ki: Niteliğin üçüncü cinsi kendilerine duyularla ilgili nitelikler ve duygulanımlar denilen şeylerdir. Bu cins niteliğin türleri; tatlılık ve

8 Ç. N. Yani hastalık yerleşir ve zor ortadan kalkarsa.

acılık gibi tatlar, siyahlık ve beyazlık gibi renkler, sıcaklık ve soğukluk, yaşlılık ve kuruluk gibi dokunma duyusu ile algılanan niteliklerdir. Bunların tümünün nitelik olduğu durumlarından bellidir. Çünkü bunlardan biriyle nitelenmiş her şey 'keyfe' (nasıl) edatıyla sorulur. Örneğin, "bu balın tatlılığı nasıldır ve bu kumaşın beyazlığı nasıldır?" deriz ve onun çok tatlı ve çok beyaz olduğu ya da çok tatlı olmadığı ve çok beyaz olmadığı cevabı verilir.

Kendileriyle nitelenmiş şeylerde, bir duygulanımdan meydana gelmiş olmaları yönünden değil, fakat bir duygulanım olarak duyularımızda meydana gelmeleri yönünden bu gibi şeylere duyularla ilgili nitelikler denilmiştir. Örneğin, tatlılıktan balda ve acılıktan öd ağacında meydana gelmiş bir duygulanım olmaları yönünden değil, bir duygulanım olarak dilde meydana gelmiş olmaları yönünden baldaki tatlılığa ve öd ağacındaki acılığa duyularla ilgili nitelikler denilmiştir. Dokunma duyusu ile sıcaklık ve soğukluktaki durum da bu şekildedir.

Üçüncü tür olan renklere gelince; renkler gözde bir duygulanım meydana getirmedikleri için, bu yönüyle onlara duyularla ilgili nitelikler denmez. Yalnızca, kendileriyle nitelenen şeydeki varlıklarının bir duygulanımdan meydana gelmesi yönünden bunlara duyularla ilgili nitelikler denir. Şöyle ki, utanmayla oluşan kırmızılığın ve korkmayla oluşan sarılığın ancak kana ve ruha ulaşmış bir duygulanımdan ortaya çıktığı açıktır. Bu nedenle bir kimsenin ilk başta ve doğal olarak kızarmış ya da sararmış olmasının sebebi olarak, ilk yaratılıştaki onun mizacının kendisini utanmada kızarma ve korkmada sararma izleyen bu çeşit bir duygulanımdan etkilenmiş olduğuna inanmak gerekir. Bu ilineklere değişmeyen ve zor yok olanı, duyularla ilgili nitelikler adı verilen ve alışıldığı biçimde "nasıl" edatıyla sorulandır. Bu ilineklere hareketi çabuk olanlara duyularla ilgili nitelikler adı verilmez ve onu "nasıl" edatıyla sormak da adet olmamıştır. Bundan dolayı buna duyularla ilgili nitelik adını değil, sadece duygulanım adını tahsis etmek gerekir. Örneğin sarılık ve kırmızılık doğal ve mizaç olarak bizde varsa, onunla bizden bir bireye "o nasıldır?" denir. Eğer kırmızılık utanmadan, sarılık korkmaktan dolayı ortaya çıkmışsa, birey için "nasıl" denmez. Bu demektir ki, hali böyle olan bir kimseye kızarmış ve sararmış denmez, sadece kızardı ve sarardı; kısaca sadece etkilendi denir. Sadece uzun süreli olmak ya da kısa süreli olmak bakımından ayrı ayrı olsalar da, bu gibi şeylere yalnızca duygulanım adını vermek gerekir.

Bu örneğe göre nefsin ilineklerinden doğal olarak var olan ve sabit olanlarına duyularla ilgili nitelikler; geçici olan, doğal olarak ve mizaç olarak insana ait olmayanlarına duygulanımlar denir. Akıl yitikliği ve öfke bunun örneğidir. Çünkü doğal olarak bu iki duruma sahip olan kimsenin, öfkeli olduğu ve aklı yitik olduğu söylenmiştir. Bundan dolayı da bu gibi niteliklere, duyularla ilgili nitelikler adı verilir. Başına gelen sıkıntılı bir durumdan dolayı kendisine

öfke hali ilişen kimseye öfkeli ve akli yitik denmez; onun sadece öfkелendiği ve aklını yitirdiği söylenir. Bu gibi durumlara duyularla ilgili nitelik değil, duygulanım denmesi gerekir. Çünkü bu sözün (duygulanımın-infialin) kalıbı daima sabit şeye uygun düşüyor.

Beşinci Fasil

(Aristoteles) dedi ki: Niteliğin dördüncü cinsi, nesnelerin tek tek her birinde var olan şekil ve yapı; doğruluk, eğrilik ve buna benzer şeylerdir. Bir şey bunlardan biriyle nitelendiğinde, “o nasıldır?” denir. Şöyle ki, bir şeyin üçgen ya da kare olduğu, doğru ya da eğri olduğu, “o nasıldır” sorusunun cevabında söylenir ve yapı için de aynı şey söz konusudur.

Altıncı Fasil

Seyrek ve sıkı, pürüzlü ve düze gelince, bazen onların bu cinsin (niteliğin) altına girdikleri sanılır. Ancak o daha çok, bu iki cinsin nitelik cinsinin dışında olduğuna inanmışa benziyor. Şöyle ki, o iki cinsten her birinin durum kategorisine dahil olmasının, bu kategoriye dahil olmasından daha uygun olduğu açıktır. Zira seyrek ve sıkı ancak parçalara ait olan herhangi bir durumu gösterir. Çünkü parçaları birbirine yakın olan şeye sıkı, parçaları birbirinden uzak olana seyrek denir. Aynı şekilde, parçaları birbirinden fazla olmaksızın yüzeyinde eşit olarak yerleşik olan şeye düz denir. Parçaları yüzeyinde eşit olarak bulunmayıp, birbirinden fazla olan şeye ise pürüzlü denir.

(Aristoteles) dedi ki: Burada başka nitelikler de ortaya çıkabilir, fakat bu cinsle ilgili olarak burada saydığımız niteliklerin sayısı bu kadardır.

Şunu kast ediyor: O nitelikler türler hakkında “nasıl” edatıyla soru sorulan niteliklerdir ve onlar türsel suretler olan veya türsel suretlere bağlı olan şeylerdir. Bu nitelikler bireyler hakkında soru sorulan niteliklerdir ve onlar madde ve maddeli şeyler yönünden suretlere ilişen hallerdir. Niteliğin bu iki türü arasındaki fark açıktır.

Yedinci Fasil

(Aristoteles) dedi ki: Niteliklerin özleri (zatlari), niteliklerin kendisini gösteren ve ilk modeller (örnekler) olan isimlerle gösterilir. Yunan diline göre bu, beyazlık isminden türemiş beyaz, belâgat isminden türemiş belîğ, adalet isminden türemiş adil ismi gibi onların çoğunda türeme yoluylaadır. Bunların istisnalarına gelince; Yunan dilinde konudan soyutlanmış olarak alınan niteliklerin isimleri bulunmaz ki, bir konuda olmaları bakımından onlardan bu

niteliklerin isimleri türetilsin. Örneğin, onlarda doğal bir kuvvesi olduğu ve doğal bir kuvvesi olmadığı söylenen şeylere dahil olan nesnelerin konulmuş isimleri -koşucu (muhadır) ve boksör (melakiz) gibi- hiçbir şeyden türemiş değildir. Bu anlamları gösteren isimler Arap kelimelerinde olduğu gibi Yunanlılarda ne 'hadr' (koşma) kökünden, ne de 'lekz' (yumruklama) kökünden türemiş değildir. Arap dilinde kökleri (mastarları) bulunmayan bazı fiillerin var olması alışılmamış bir şey de değildir. Yunan dilinde bazen konudan ayrı olması bakımından niteliğin bir isminin olduğuna ve niteliğin bir konuda var olmasından dolayı da bu niteliğin isminin başka bir isimden türemiş olduğuna rastlanılır. Örneğin, Yunanlılar erdemden (faziletten) erdemli (fazıl) ismini değil, müctehid (çalışkan, gayretli) ismini söylüyorlardı.

Sekizinci Fasl

(Aristoteles) dedi ki: Nitelikte bazen zıtlık bulunur. Örneğin adillik zalimliğin, beyazlık siyahlığın zıddıdır. Aynı şekilde zıtlık niteliğe sahip olan şeylerde de bulunur. Örneğin adil zalimin ve beyaz siyahın zıddıdır. Fakat niteliklerin tümünde ve nitelik sahibi şeylerin tümünde zıtlık bulunmaz. Çünkü kızılın, sarının ve kısaca ara niteliklerin zıddı yoktur. İki zıttan biri nitelik olduğu zaman, ikinci zıt da nitelik olur ve bu tümevarım yönünden açıktır. Örneğin adil zalimin zıddı olunca ve adil nitelik kategorisine dahil olunca, zalimin de niteliğe dahil olması gerekir. Çünkü zalimin niceliğe, bağıntılıya ve başka bir kategoriye dahil olduğunu söylememiz doğru olmaz. Nitelikte var olan diğer zıtlıkların durumu da bu şekilde açıktır.

Dokuzuncu Fasl

(Aristoteles) dedi ki: Nitelik bazen daha azı ve daha çoğu kabul eder. Çünkü bu şeylerin konuları daha azı ve daha çoğu kabul ettiğinden dolayı, bazen bir adil, bir adilden daha çok (adil) ve bir beyaz bir beyazdan daha çok (beyaz) olabilir. Fakat bu özellik onların tümünde değil, yalnızca bazısında bulunur. Konularından soyutlanmış olarak alındıklarında, bu niteliklerin daha azı ve daha çoğu kabul edip etmeyecekleri kuşku duyulan şeylerdendir. Zira bazı kimseler buna itiraz etmekte ve bir adaletin bir adaletten daha çok ve bir sağlığın bir sağlıktan daha çok olmadığını, ancak bir adilin bir adilden daha çok (adil) ve bir sağlıklıların bir sağlıklıdan daha çok (sağlıklı) olmasının mümkün olduğunu düşünmektedirler. Bu cinsin geri kalanındaki yani haldeki durum da böyledir. Üçgen, kare ve öteki şekiller ise, daha azı ve daha çoğu kabul etmez. Çünkü bir üçgen başka bir üçgenden daha çok (üçgen) ve bir kare başka bir kareden daha çok (kare) değildir. Zira üçgenin tanımı altına giren şey, aynı derecede üçgen ve aynı şekilde karenin tanımı altına giren ve o tanımı alan şey

de aynı derecede karedir. Bir şeyin tanımı altına girmeyen şey o şeye kıyasla söylenmez. Zira hiç kimse karenin, dikdörtgenden daha çok daire olduğunu söyleyemez. Kısaca karşılaştırma ancak aynı tanım altına giren şeylerde doğru olur. Durum böyle olunca, her nitelik daha azı ve daha çoğu kabul etmektedir ve söz konusu ettiğimiz bu şeylerden hiçbirisi niteliğin gerçek özelliği değildir.

Onuncu Fasil

Niteliğin kendisinden başka bir şey için kullanılmayan gerçek özelliği, benzerlik ve benzemezliktir.

On Birinci Fasil

(Aristoteles) dedi ki: Burada nitelikleri sayma amaçlanıp, bu kategorinin (niteliğin) ilk cinsi içerisinde sayılan ve bağıntılıya dahil olan yeti ve hal gibi birçok bağıntılı şeyin sayıldığı söylenerek bu sözden kuşku duyulması gerekmez. Yeti ancak bir şeyin yetisidir, aynı şekilde hal de (bir şeyin halidir). Nitekim bunların türleriyle değil, cinsleriyle bağıntılı sayılması mümkündür. Nahvin ve fıkıhın cinsi olarak ilim, bilinen şeye nispetle söylenir. Nahiv ve aynı şekilde fıkıh herhangi bir şeye nispetle söylenmez, ancak cinsi aracılığıyla nispetle söylenir. Yani nahiv, kelime sonlarının bilgisi anlamında bilinenin bilgisidir. Bu türler bağıntılı olmayıp, ancak nitelik ve cinslerinden dolayı niteliksel türler olduklarında, onların cinsinin de nitelik olacağı açıktır. Böylece nahiv ve fıkıhtan her biri, ilim sebebiyle nitelik olarak var olur. Fakat bunların cinsi olan ilme, bağıntılı olma yönünden bir isme sahip olma ve altındaki türlere ilişkin aksine nitelik olma yönünden bir isme sahip olmama durumu ilişebilir. Nitelik olmaları yönünden nahiv ve fıkıh gibi isimlere sahip olmalarını, fakat bağıntılı olmaları yönünden isimlere sahip olmamalarını kastediyorum. Tek bir şeyin bu saçma olacağı için tek bir yönden değil, iki yönden iki kategori ve iki cins içinde sayılması mümkündür.

Ebu Nasır'ın bu konu hakkındaki yorumunun anlamı budur.⁹ Aristo'nun onların yalnızca cinsleriyle bağıntılı olduğu sözü açıktır. Çünkü nahiv ve musikinin ancak cinsleri itibarıyla kendilerine özgü bir bağıntıya sahip oldukları anlaşılır. Bundan dolayı bu şeylere ilişkin Aristo'nun dediği şey: onların bizatihi (özleri gereği) bağıntılı olmayıp, bizatihi bağıntılı olan şeyin kendilerine nispet edilmesi yönünden bağıntılı oldukları ve onların ilineksel olarak bağıntılı olduklarıdır. Dolayısıyla tek bir şeyin iki cins altında; birinde bizzat, diğerinde

9 Bk. Farabi, *Kitabu Katagoriyas ey el-Makûlât, el-Mantık İnde'l Farabi* içerisinde, tah. Refik el-Acem, Darü'l-Meşrik, Beyrut 1985, C. I, s. 103-105.

ilineksel olarak var olması olağandır. Aristo'nun dediği gibi olağan olmayan, tek bir şeyin ayrı iki cinsten bizzat var olmasıdır.

BEŞİNCİ KISIM

Etki ve Edilgi

(Aristoteles) dedi ki: Etki (etkiliyor) ve edilgi (etkileniyor) bazen zıtlığı, daha çoğu ve daha azı kabul eder. Isıtmak soğutmanın, soğutulmak ısıtılmanın ve haz almak acı duymanın zıddıdır. Öyleyse bu cins; zıtlığı, daha azı ve daha çoğu kabul eder. Zira bir şey bazen daha çok ve daha az ısıtıldığından dolayı, onun hakkındaki "ısıtılıyor" sözümüz daha çok ve daha az olabilir. Aynı şekilde bir kimse bazen daha çok ve bazen daha az acı duyabilir.

(Aristoteles) dedi ki: Bu kategoriye ilişkin bu konuda söyleyeceğimiz şey bu kadardır.

ALTINCI KISIM

Durum Kategorisi

(Aristoteles) dedi ki: Bağıntı bölümünde durum sahibi şeylerden söz edilmiş ve onların yan yatan ve yaslanan örneklerindeki gibi isimleri bağıntı kategorisinden türemiş şeyler olduğu söylenmişti. Çünkü yan yatmak ve yaslanmak bağıntı kategorisinden, yan yatan ve yaslanan ise durum kategorisindedir.

(Aristoteles) dedi ki: Saydığımız diğer kategorilere, yani zaman kategorisi, yer kategorisi ve sahip olma kategorisine gelince; apaçık şeyler olduklarından dolayı, burada onlar hakkında bu kitabın başlarında örnek olarak söylediğimiz şeylerden daha fazla bir şey söylenmeyecektir. Örneğin; sahip olma ayakkabılı ve silahlıyı gösterir sözümüz, yer için "falan kimse çarşıdadır" sözümüz¹⁰ ve orada örnek olarak verdiğimiz diğer şeyler gibi. Bu cinslere ilişkin bu söz, buradaki maksadı ifade için yeterlidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Bu bölüm beş kısma ayrılır;

BİRİNCİ KISIM

Karşılıklılar Bahsi

10 "Zaman için, falan şu zamandadır sözümüz gibi." bk. Cihami neşri, s. 55.

Bu bölüme ilişkin onun söylediği şeyler on bir fasıldan ibarettir.

Birincisinde karşılıklılıkların (Mütেকâbilât) çeşitlerini sayar ve örnek yoluyla her birini tek tek tanıtır.

İkincisinde bağıntılılık yönüyle karşılıklı olanla, zıtlık yoluyla karşılıklı olan arasındaki farkı verir.

Üçüncüsünde, zıt şeylerin iki çeşit olduğunu bildirir.

Dördüncüsünde, yokluk ve yeti yönüyle karşılıklı olan şeylerin doğasını tanıtır. Yokluk ve yetinin karşılıklı oluşu gibi bunlar da karşılıklı olsalar da, yokluk ve yeti sahibi şeylerin bizatihi yokluk ve yeti olmadıklarını bildirir.

Beşincisinde, olumlama ve olumsuzlamanın karşılıklı oldukları gibi bunlar da karşılıklı olsalar da, olumlanan ve olumsuzlanan şeylerin olumlu ve olumsuz önermeler olmadığını bildirir.

Altıncısında, yeti ve yokluk ile iki bağıntılı arasındaki farkı bildirir.

Yedincisinde, yokluk ve yeti ile iki zıt arasındaki farkı bildirir.

Şekizincisinde, olumlama ve olumsuzlama ile geri kalan üçü yani; yokluk ve yeti, iki bağıntılı ve iki zıt arasındaki farkı bildirir ve bu konuda zıtlara ilişkin verdiği farkta ortaya çıkan bir kuşkuyu burada giderir.

Dokuzuncusunda, bazen bir şeyin başka bir şeye ve bazen bir şeyin iki şeye zıt olduğunu bildirir.

Onuncusunda, iki zıttan biri var olduğunda, diğerinin de var olmasının gerekmeyeceğini ve bunun bağıntılıda var olan bir özellik olduğunu bildirir.

On Birincisinde, her iki zıttın ya tek bir cinstе bulundukları, ya zıt iki cinstе bulundukları ya da kendilerinin bir cins altına girmeyen iki zıt cins olduklarını bildirir.

Birinci Fasil

(Aristoteles) dedi ki: Karşılıklılıklar dört çeşittir; 1. iki bağıntılı, 2. iki zıt, 3. yokluk ve yeti, 4. olumlu ve olumsuz. Bağıntılılığın örneği kat ve yarım, iki zıttın örneği iyilik ve kötülük, yokluk ve yetinin örneği körlük ve görme, olumlu ve olumsuzun örneği ise, 'Zeyd oturuyor, Zeyd oturmuyor' sözündür.

İkinci Fasil

İki bağıntılı ile iki zıt arasındaki fark şudur; hangisi olursa olsun iki bağıntılıdan herhangi birinin mahiyeti diğerine kıyasla bizatihi ya da nispet harfle-

rinden herhangi birisiyle söylenir- tıpkı yarıma nispetle söylenen kat gibi. İki zıttta gelince, o ikisinden birinin mahiyeti diğerine kıyasla söylenmez, bilakis bunlardan birinin mahiyetinin diğerinin mahiyetine zıt olduğu söylenir. Zira iyinin kötünün iyisi olduğu söylenmez, fakat onun kötünün zıddı olduğu söylenir. Yine beyazın siyahın beyazı olduğu söylenmez, fakat onun siyahın zıttı olduğu söylenir. Dolayısıyla karşılıklıkların bu iki çeşidi zorunlu olarak farklıdır.

Üçüncü Fası

Kendileriyle nitelenmiş konunun onlardan birinden uzak kalamayacağı zıtlar, aralarında bir orta bulunmayan zıtlardır- tıpkı canlı bedeninin onların birinden ayrı olamadığı sağlık ve hastalık ve onlardan biriyle nitelenen sayının kendilerinden ayrı olamayacağı tek ve çift gibi. Bu gibi zıtların aralarında bir orta yoktur. İki zıttan birinin konularında bulunmasının gerekli olmadığı zıtlar ise, cisimde bulunan siyahlık ve beyazlık gibi aralarında bir orta bulunan zıtlardır. Çünkü her renkli cismin beyaz ya da siyah olması gerekmez, tersine cisim bazen bu ikisinden de ayrı olabilir. Çünkü onların da arasında orta şeyler (ara renkler) vardır ve bunlar sarı, gri ve beyazla siyah arasında bulunan diğer renklerdir. Övülen ve yerilen şey de böyledir. Her şeyin ya övülen ya da yerilen bir şey olması gerekli olmadığından, bu ikisinin arasında da övülmeyen ve yerilmeyen şey gibi orta durumlar vardır. Bazı durumlardaki ortaların gri ve sarı gibi isimleri vardır. Bazı durumlardaki ortaların ise isimleri yoktur ve bu ortalar ne iyi, ne kötü ve ne adalet, ne zulüm sözlerimizdeki gibi iki tarafın olumsuzlanması suretiyle ifade edilir.

Dördüncü Fası

Yokluk ve yeti ancak aynı bir tek şeyde var olur. Örneğin körlük ve görme ancak gözde var olur. Bu yokluk cinsi kısaca konunun, konuda bulunması gereken vakitte konuda bulunması gereken yetiden, gelecekte de o konu için var olması imkânsız olacak şekilde yoksun olmasıdır. Zira dişlere sahip olması gereken vakitte dişleri olmayan kimseye ancak dişsiz ve görmeye sahip olması gereken bir vakitte görmesi olmayan kimseye kör denir. Bu nedenle, köpek yavruları gibi dişleri ve görmesi olmaksızın doğan hayvanların dişsiz ve kör olduğu söylenmez

(Aristoteles) dedi ki: Yetiden yoksun olan ve kendisinde yeti bulunan şey, yokluk ve yeti değildir. Örneğin, görme bir yetidir, körlük bu yetinin yokluğudur. Görmeye sahip olan şey görme, körlüğe sahip olan şey de körlük değildir. Görmenin konusu ve görme aynı şey olsaydı ve aynı şekilde körlüğün konusu

ve körlük aynı şey olsaydı, görmenin görene ve körlüğün köre yüklenmesi doğru olur ve kör (kimse) körlüktür, gören görmedir denirdi. Fakat yokluk ve yeti karşılıklı olduğu gibi, aynı şekilde bunlarla nitelenmiş olan şeyler de karşılıklıdır. Çünkü körlük görmenin karşılıklısı oluyorsa, kör de görenin karşılıklısı olur. Demek oluyor ki, bu ikisindeki karşılıklı olma yönü aynıdır.

Beşinci Fası

(Aristoteles) dedi ki: Olumsuzlanan ve olumlanan şey, olumlu ve olumsuz (önerme) değildir. Çünkü olumlu, olumlu bir söz; olumsuz ise, olumsuz bir sözdür. Oysa olumlanan ve olumsuzlanan şey bir söz değil, fakat tekil bir sözcüğün (lafzın) ya da gösterme gücü tekil sözcük gücüne denk bir şeyin gösterdiği bir anlamdır. Olumlu ve olumsuzun karşılıklı oluşu gibi, olumlanan ve olumsuzlanan şey de karşılıklıdır. Örneğin "Zeyd oturuyor" sözümüzün "Zeyd oturmuyor" sözümüzle karşılıklı oluşu gibi, aynı şekilde oturmak da oturma-
manın karşılıklısı olur.

Altıncı Fası

Bağıntı yoluyla karşılıklı olan şeylerin mahiyetinin söylendiği gibi, yeti ve yokluk yoluyla karşılıklı olan şeylerden birinin mahiyeti diğerine kıyasla söylenmediğinden, yokluk ve yetinin karşılıklı oluşunun bağıntılı karşılıklı oluş tarzında olmadığı açıktır. Zira "görme körlüğün görmesidir ve körlük görmenin körlüğüdür" denmez ki, "görmenin körlüğü" densin. Diğer bir fark da şudur ki, iki bağıntılıdan her biri denildiği gibi diğerine denk bir biçimde dönerken, yokluk ve yeti yönünden karşılıklı olan şeylerden her biri diğerine denk olarak dönmez. Öyleyse, görme körlüğün görmesi ve körlük de yeti olan görmenin körlüğü değildir.

Yedinci Fası

Yokluk ve yeti yoluyla karşılıklı olanın, bu şeylerden zıtlık yoluyla karşılıklı olanla aynı olmadığı da bu şeylerden ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, zıtlık yoluyla karşılıklı olanların tümü ya aralarında bir orta bulunmayan iki zıt olur ve bu çeşit zıtların özelliği -canlı bedeninin bunların birinden yoksun olamayacağı sağlık ve hastalık örneklerinde söylendiği gibi- kendileri ile nitelenen konunun bu iki zıddın birinden yoksun olmamasıdır; ya da her iki zıt aralarında bir orta bulunan zıtlardan olur ve bu çeşit zıtların özelliği ateşte bulunan sıcaklık ve karda bulunan soğukluk gibi -zira ateş sıcaklıktan, kar da soğukluktan yoksun olamaz- iki zıttan biri konu için doğal olarak var olmadıkça konunun bazen onların her ikisinden de yoksun olmasıdır. Bu böyle olduğuna göre,

aralarında bir orta bulunan zıtlar şu iki durumun birinden yoksun olamaz: ya o zıtlardan biri kesinlikle konu için var olur yani asla konudan ayrılmaz, ya da bazen konu o zıtların her ikisinden de yoksundur. Yokluk ve yetiye gelince, zıtlık çeşitleri için var olan bu özelliklerden hiçbir şey onlarda bulunmaz. Şöyle ki, yokluk ve yeti yoluyla karşılıklı olanların ikisinden birinin alıcıda (konuda) bulunması her zaman gerekli değildir. Bu ancak, alıcının ikisinden birini alma özelliğinde olduğu vakitte gerekir. Görme özelliğinde olan bir şeyin bazen zıtların ikisinden de yoksun olması bunun örneğidir. Tıpkı köpek yavrusu gibi, çünkü onun ne kör olduğu ve ne de görüyor olduğu söylenmez. Aralarında bir orta bulunmayan zıtlarda konu hiçbir vakitte zıtların birinden yoksun olamaz. O halde yokluk ve yeti aralarında bir orta bulunmayan zıtlardan olmadığı gibi, aralarında orta bulunan zıtlardan da değildir. Bu demek oluyor ki, yeti ve yokluk yoluyla karşılıklı olanlardan birinin, konunun bir yetisinin bulunması gereken vakitte ikisine ait konuda bulunması gerekir. Zıtlardan birinin konu için daima var olmadığı ortalar çeşidinde bu özellik bulunmaz. Çünkü konu bazen bunların ikisinden de yoksun olabilir. Yokluk ve yetinin aralarında bir orta bulunan şeylerden olduğunu ve onlardan birinin daima konuda var olduğunu söylememiz de mümkün değildir. Çünkü yokluk ve yetinin ikisinden birinin daima konuda bulunma özelliği yoktur. Bu böyle olunca, yokluk ve yeti yönüyle karşılıklı olanların, zıtlık yönüyle karşılıklı olanların çeşitlerinden biri olmadığı ortaya çıkmıştır.

Daha önce tanımladığımız bu yokluk çeşidi de, zıt olma yoluyla karşılıklı olanlardan ayrılır. Zira tıpkı ateşin sıcaklığı gibi, zıtlardan biri doğal olarak ve daima konu için var olmaksızın iki zıttan her birinin diğerine doğru bir değişmeye uğraması mümkündür. Şöyle ki, beyaz bazen siyah ve siyah da bazen beyaz olur. İyi kimsenin bazen kötü olması ve kötü kimsenin bazen iyi olması mümkündür ve bu durum Aristoteles'in de dediği gibi, kişi erdemli görüşlere ve iyi davranışa sahip olan kimselerin yaşadığı topluluğa katıldığı zaman olur. Çünkü erdemli kişilerle birlikte bulunmak, az da olsa kişiyi erdem yoluna götürebilir. Erdeme doğru bir hareket başladığında, zaman ilerledikçe ona doğru olan hareket kolaylaşır. Kişi ya büyük ölçüde, ya da zaman onu engellemişse tam olarak erdeme ulaşır. Bu yokluk ve yeti çeşidinde ise; yeti yokluğa doğru değişebilen bir şeyken, yokluğun yetiye dönüşmesi mümkün değildir. Çünkü onun tanımında "gelecekte de var olması mümkün olmaksızın" demiştik. Körün görene dönüşmesi, kelin saça sahip olması mümkün değildir.

Sekizinci Fası

(Aristoteles) dedi ki: Olumsuzlama ve olumlama yönüyle karşılıklı olanlar, karşılıklıkların bu üç çeşidinden biri değildir. Diğer karşılıklıklar arasında olumlu ve olumsuz önermenin özelliği, zorunlu olarak ikisinden birinin doğ-

ru, diğerinin yanlış olmasının gerekmesidir. Öteki karşılıklılardan hiçbirinde bu gerekli değildir. Örneğin sağlık ve hastalık gibi zıtlardan birinin doğru olduğu ve yanlış olduğu söylenmez. Kat ve yarım gibi bağıntılılık yoluyla karşılıklı olanlarda ve körlük ve görme gibi yeti ve yokluk yoluyla karşılıklı olanlarda da durum böyledir. Kısaca bu üçü tekil sözcüklerle ya da delaletinin gücü tekil sözcük gücünde olan bir şeyle gösterildiğinde, onlardan hiçbirisi doğruluk ve yanlışlıkla nitelenmez. Nitekim "canlı" sözümüz, onu ikinci bir şeyle birleştirip "insan bir canlıdır" veya "bir canlı değildir" şeklinde söyleyinceye kadar ne doğru, ne de yanlıştır.

Başka şeyler hakkında söylendikleri zaman yani haber kalıplı bileşik bir sözcükle gösterildiklerinde, bazen zıtlık ile yokluk ve yeti yönüyle karşılıklı olanların, olumlu ve olumsuz önermeyle ortaklaştıkları sanılır. Zıtlarla ilgili olarak, iki zıt söz olan "Sokrat hastadır, Sokrat sağlıklıdır" sözümüz ve "Zeyd kördür, Zeyd görür" sözümüz gibi. Fakat bu iki sözle olumlu ve olumsuz arasındaki fark; bu zıtlardan biriyle nitelenmiş konu var olduğu zamanki durum hariç, zıtlık yoluyla bu şekilde karşılıklı olan şeylerden birinin daima doğru ya da yanlış olmamasıdır. Örneğin "Sokrat hastadır, Sokrat sağlamdır" sözümüz gibi ki, ancak Sokrat var olduğu zaman bu iki sözden biri doğru, diğeri yanlış olur. Sokrat var olmadığına ise, her iki söz de yanlış olur. "Zeyd kördür ve Zeyd görür" sözümüzdeki gibi yokluk ve yeti yoluyla karşılıklı olan şeylere gelince, onların ikisinden biri şu iki şartla daima doğru, diğeri yanlış olur. Bunlardan ilki Zeyd'in var olması, (ikincisi) görmesinin olması gereken vakitte var olmasıdır. Zira eğer Zeyd yoksa onun kör olduğu ve görür olduğu sözü yanlıştır. Aynı şekilde rahimde bulunduğu vakitte de bu iki durum onun için yanlış olur. Oysa konu var olsun ya da olmasın, olumlu ve olumsuz önermeden biri daima doğru, öteki yanlış olur. Çünkü Sokrat var olsun ya da olmasın, "Sokrat hastadır" "Sokrat hasta değildir" sözümüzden biri zorunlu olarak doğru, diğeri yanlıştır. Olumlama ve olumsuzlama yoluyla karşılıklı olan şeyler bu özelliğiyle, öteki karşılıklılardan ilişkili olan diğer bileşik önermelerden ayrılır.

Dokuzuncu Fasil

(Aristoteles) dedi ki: Kötülük zorunlu olarak iyiliğin zıddıdır. Bu durum iyilik ve kötülüğün tikellerinden tümevarım yoluyla ortaya çıkar. Çünkü sağlık hastalığa, zulüm (adaletsizlik) adalete, korkaklık yiğitliğe zıttır ve diğer şeylerde de bu böyledir. Kötülüğün zıddı ise; bazen birisi iyi, diğeri kötü olan iki şey olur. Çünkü bir kötülük olan korkaklık, (yine) bir kötülük olan gözü karalığa zıt ve bir iyilik olan yiğitlik ise her iki duruma birden zıttır. Kötü olan uçlar arasında orta konumda olan iyiliklerin durumu budur. Ancak bunlar, bu cinsde ancak nadiren bulunan durumlardır. Çoğunlukla iyilik kötülüğe zıttır.

Onuncu Fasil

(Aristoteles) dedi ki: İki zıttan biri var olduğunda diğerinin de var olmasının zorunlu olarak gerekmemesi, iki zıt için gerekli şeylerdendir. Bu demektir ki, eğer tüm canlılar sağlıklı olursa, hastalık var olmaz. Eğer tüm nesneler beyaz olursa, siyahlık var olmaz. Aynı şekilde Sokrat hasta olduğunda, Eflatun'un sağlıklı olması gerekmez ve Sokrat'ın aynı zamanda hem hasta, hem sağlıklı olması mümkün değildir.

(Aristoteles) dedi ki: Canlı bedeninde var olan sağlık ve hastalık, genel olarak cisimde var olan beyazlık ve siyahlık ve insan nefsinde bulunan adalet ve zulüm örneklerinde olduğu gibi, her iki zıt da tek bir konuda olmak durumundadır.

On Birinci Fasil

Her iki zıt ya en yakın cinsleri renk olan beyaz ve siyah gibi, aynıyla bir tek cinste bulunur ya da adalet ve zulüm gibi, birbirine zıt iki cinste bulunur; çünkü adaletin cinsi erdem, zulmün cinsi ise erdemsizliktir (rezilet) ve onlar zıt şeylerdir; ya da bunlar iyilik ve kötülük gibi üstlerinde cins bulunmayan bizzat birbirine zıt iki cins olur. Şunu demek istiyor: onlardan biri bir kategoride bulunduğu, diğeri başka bir kategoride bulunur. Çünkü her ikisi de bir kategoride bulunduğu, bu kategori onların cinsi olur.

İKİNCİ KISIM

Önce Gelen ve Sonra Gelen

(Aristoteles) dedi ki: Bir şeyin başka bir şeyden önce geldiği dört şekilde söylenir. Onların ilki ve en bilineni, bu başkasından daha yaşlıdır ve başkasından daha eskidir dediğimiz şey konumunda olan zaman bakımından önce gelendir. İkincisi, sonra gelen var olduğunda kendisi de var olan, kendisi ortadan kalktığında sonra gelenin de ortadan kalktığı doğal olarak önce gelendir. Varlıkta onun karşılığı yoktur; yani önce gelen var olduğunda sonra gelen de var olur, fakat önce gelen ortadan kalktığında sonra gelen de ortadan kalkarken, sonra gelen ortadan kalktığında önce gelen ortadan kalkmaz -tıpkı birin ikiden önce gelmesi gibi. Çünkü iki var olduğunda bir de var olurken, bir var olduğunda ikinin var olması gerekli değildir. Başka bir şeyin varlığıyla var olan, fakat kendisinin varlığıyla bu başka şeyin var olmadığı her şeyde, bu başka şeyin ondan önce geldiği bilinen bir şeydir. Üçüncüsü, ilimler ve sanatlarda söylendiği gibi mertebe bakımından önce gelendir. Nitekim şekillerle ilgili geometricilerin koydukları özsel (hudûd) ve ilineksel tanımlar (rusûm),

bilgi düzeyi bakımından kanıtlamak istedikleri şeyden önce gelir. Yazı yazmada alfabe bilgisi, yazı öğreniminden önce gelir. Hutbelerde (nutuk-söylev) giriş sözleri, hutbede amaçlanan hedeften önce gelir. Dördüncüsü, şeref ve yetkinlik bakımından önce gelendir. Çünkü doğal olarak daha şerefli olanın daha az şerefli olandan önce geldiğine inanılır. Bundan dolayı, bu önce gelme biçimi daha önce geçen önce gelme biçimlerinden oldukça farklı olmakla birlikte, bu inancın herkeste ortak olduğunu görürsün. Demek oluyor ki, bu önce gelme biçimi diğer önce gelme biçimlerinden daha kıymetlidir.

(Aristoteles) dedi ki: Yaygın kaniya göre önce gelmenin söylenme yollarının toplamı hemen hemen bu dört şeydir. Fakat burada önce gelme biçimlerinden başka biri daha vardır ki, o bir şeyin nedeni olarak ve varlığı gerektirmede denk olan önce gelendir. Yani sonra gelen şeyin nedeni olan önce gelen şey var olduğunda, sonra gelen de var olur ve sonra gelen şey var olduğunda, önce gelen şey de var olur. Örneğin insanın varlığı, onun var olduğuna ilişkin doğru inançtan öncedir ve insan var olduğunda ona ilişkin bu inanç da var olur ve bu inanç var olduğunda insan da var olur. İnsan bu inancın varlığının nedeniyken, bu inanç insanın varlık nedeni değildir. Şöyle ki, sözdeki doğruluk ve yanlışlığın nedeni, iki karşılıklıdan birisiyle nitelenmiş nesnenin zihin dışındaki varlığıdır. Bu, önce gelmenin başka bir biçimi olduğuna göre, önce gelen beş biçimde söylenir.

ÜÇÜNCÜ KISIM

Zamandaşın Anlamı

Zamandaş (eş zamanlı) iki şekilde söylenir. Bu şekillerden en bilineni ve mutlak anlamda söyleneni, oluşları aynı zamanda olan iki şey için olanıdır. Zira ikisinden biri zaman bakımından diğerinden önce olmadığı için, bunların zaman bakımından zamandaş olduğu söylenmiştir. İkincisi, doğal olarak zamandaş oldukları söylenen şeydir ve bu iki çeşittir. Birincisi, varlığı gerektirmede denk olan iki şeydir. Yani ikisinden biri diğerinin varlık sebebi olmadan, tıpkı kat ve yarım gibi onlardan biri var olduğunda, diğeri de var olur. Çünkü kat var olduğunda yarım var olur ve yarım var olduğunda kat var olur ve ikisinden hiç biri diğerinin nedeni değildir. İkinci çeşit, aynı cinsin bölücü türleridir. Yani, uçan, yüzen ve yürüyen türleri gibi cinsin ilk bölmede kendilerine bölündüğü türleri kastediyorum. Bunlar cinsleri olan hayvanın bölücü türleridir ve onlardan hiçbir diğeri ne öncedir, ne de sonradır. Bu nedenle bu gibi şeylerin doğal olarak zamandaş oldukları söylenir. Yürüyenin iki ayaklıya, dört ayaklıya, çok ayaklıya ve ayağı olmayana bölünmesi gibi, bu bölücü türlerin her birinde başka türlere de bölünme imkânı vardır ve onlar da bu şekilde doğal olarak zamandaş olurlar. Bu türlerin cinsleri ise, doğal bir öncelikle bu

türlerden öncedir ve dolayısıyla onlar varlıkta birbirine denk değildir. Çünkü yüzen var olduğu zaman canlı da var olmuş olurken, canlı var olduğunda yüzenin var olması gerekli değildir.

Öyleyse doğal olarak zamandaş oldukları söylenenler daha önce de söylediğimiz gibi iki çeşittir. Birinci çeşidi, biri diğerinin nedeni olmaksızın birbirlerinin varlığını gerektirmede denk olan iki şeydir. İkinci çeşidi ise bölücü yani, her biri diğerini bölen türlerdir. Mutlak anlamda zamandaş oldukları söylenen şeyler, oluşları aynı zamanda olan şeylerdir.

DÖRDÜNCÜ KISIM

Hareket

Hareketin türleri altıdır: Oluş, onun karşılığı bozuluş, artma, onun karşılığı eksilme, başkalaşma ve dilimizde "nukle" (taşınma) adı verilen yer (mekân) değiştirme. Başkalaşmanın dışında bu altı türün tümünün birbirinden farklı olduğu durumlarından açıktır. Çünkü hiç kimse oluşun bozuluş olduğunu, artmanın eksilme olduğunu ve taşınmanın bunlardan biri olduğunu düşünmez. Başkalaşmanın ise, bazen saydığımız öteki hareketlerle aynı şey olduğu zannedilir. Başkalaşma saydığımız dört nitelik cinsinin hepsinde ya da çoğunda varken, diğer hareketlerden hiçbir şey onunla ortak değildir ve onun gerektirdiği (varlığı ondan kaynaklanan) bir şey değildir. Niteliklerden biriyle hareket edenin artması ve eksilmesi gerekmez ve ötekilerinde de durum böyledir. Böylece başkalaşma hareketinin diğer hareketlerden biri olmaması gerekir. Çünkü şayet o ve diğer hareketlerden biri aynı şey olsaydı ya da diğer hareketlerden biri ondan kaynaklanmış olsaydı, başkalaşmış olan şeyin artmış ya da eksilmiş ya da değişme biçimlerinden başka bir biçimle değişmiş olması gerekirdi. Oysa durum bu şekilde olmamaktadır. Bunun tersi de gerekir ki; bu, artmış ya da başka bir hareketle hareket etmiş şeyin hem de başkalaşmış olmasıdır. Oysa durum böyle değildir. Geometri disiplininde, yüzeyin artmasına neden olan gnomon adı verilen bir şey kareye ilave edildiğinde, kare artmış fakat onda başkalaşma olmamıştır.¹¹ Bu konumdaki öteki şeylerde de durum böyledir. Bundan dolayı, burada saydığım bu hareketlerin birbirinden farklı olması gerekmektedir.

Onun burada kullanıldığı bu kanıt, ikna edici bir kanıttır. Çünkü artma adı, yalnızca mecaz yoluyla bu anlamda söylenir. Gerçekte, artan her şey başkalaşmıştır. Oluşan her şey de aynı şekildedir. Başkalaşması gerekli olmayan şey, sadece yer bakımından hareket eden şeydir. Fakat bu, bu gibi bir durum-

11 Gnomon, bkz. *The Works Of Aristotle* (Categoriae And De Interpretatione), translate: E.M. Edg-hill, Oxford University Press, London, 15a 30-31 ile ilgili dipnot.

da tümüyle açık değildir. Bu nedenle, niyeti başkalaşmanın öteki hareketlerden ayrı olduğunu açıklamadan başka bir şey olmadığı için, o bu konuda ikna etme yoluna yönelmiştir.

(Aristoteles) dedi ki: Cins olan mutlak hareketin zıddı, aynı şekilde hareketsiz şeylerin cinsi olan mutlak hareketsizlik ve tikel hareketlerin zıddı, tikel hareketsizlik ve tikel hareketlerdir. Yer değiştirmenin zıddının yerde hareketsizlik, oluşmanın zıddının bozuluş ve artmanın zıddının eksilme olması gibi. Aynı şekilde hareketin oluştuğu konumun zıt olması yönünden, yerle ilgili hareketin zıddı yerle ilgili hareket olur gibi görünmektedir. Örneğin, yukarı aşağıya zıt olduğundan dolayı, yukarıya doğru hareket aşağıya doğru hareketin zıddıdır. Saydığımız hareketlerin geri kalanından olan başkalaşmanın ne hareketsizlik yönünden ne de hareket yönünden bir zıddını bulmak ise, kolay değildir. Bir kimse hareketsizliği nitelik bakımından hareketsizliğin karşılığı; hareketi, içinde bu hareketin bulunduğu niteliğe zıt olan nitelik bakımından hareketin karşılığı yapmadıkça başkalaşmanın zıddının olmadığına inanılmış gibidir. Tıpkı yer bakımından hareketsizliği ya da başka bir hareketin kendisine doğru olduğu bu yerin zıddına hareket etmeyi, yer bakımından hareketin karşılığı yapması gibi. Örneğin siyaha doğru değişmenin zıddı, beyaza doğru değişme ve aynı şekilde beyazda hareketsizliktir.

BEŞİNCİ KISIM

Sahip olma

Sahip olma çeşitli şekillerde söylenir. İlk olarak, yeti ve hal tarzında ifade edilir; çünkü biz bilgiye sahip olduğumuzu ve erdeme sahip olduğumuzu söyleriz. İkinci olarak, nicelik yoluyla ifade edilir; çünkü bir şeyin, uzunluğu şöyle şöyle olan bir niceliğe sahip olduğu söylenir. Üçüncü olarak, elbise ve entari gibi bedenın tamamını kaplayan ya da parmaktaki yüzük ve ayaktaki ayakkabı gibi bedenın bir parçasını kaplayan bir şey olarak ifade edilir. Yorumculara göre bu üçüncü anlam sahip olma kategorisine özgü olan şeydir. Dördüncü olarak, “onun eli vardır ve onun ayağı vardır” sözümüz gibi parçanın bütüne nispetine sahip olma denir. Beşinci olarak, Yunanlılarda âdet olan kullanıma göre, “tenekedeki buğday ve testideki şarap” gibi bir şeyin içinde bulunduğu kaba nispetidir. Çünkü âdetlerine göre onlar testinin şaraba sahip olduğunu ve tenekenin buğdaya sahip olduğunu söylerler. Altıncı olarak, sahip olma “o mala sahiptir, eşe sahiptir ve eve sahiptir” sözlerimizde olduğu gibi mülkiyet yoluyla ifade edilir.

(Aristoteles) dedi ki: Ancak sahip olmanın anlamlarından bu son anlam, sahip olmanın söylendiği bu şekillerden en uzak olanıdır. Zira “onun bir karısı vardır” sözümüzle birliktelikten daha fazla bir şeye işaret edilmez.

(Aristoteles) dedi ki: Belki sözlerimizden sahip olmanın bu saydıklarımızın dışında başka bir anlamı da ortaya çıkabilir. Ancak onlardan en bilenen anlamlar, işte bu saydıklarımızdır ve onlar bu yönüyle yeterlidir.

Kategoriler Kitabı'nın telhisi tamamlandı.